

Molnár József

Adalékok a nagyváradai orgonaépítés történetéhez

Írásomat több mint húszéves orgonaépítői *Molnár József orgonaépítő (Nagyvárad).*

és orgonajavítói tevékenységem során összegyűjtött adataim alapján állítottam össze.

Mivel módszeres kutatást nem folytattam, teljességre sem törekedtem. Az alábbiak közzétételével csupán a figyelmet kívánom ráirányítani a kelet-magyarországi orgonaépítészeti gyakor fontos helyszínére.

Nagyvárad a XI. század végén vált jelentős egyházi és kulturális központtá, amikor Szent László király a Szent István által alapított bihari püspökség székhelyét Váradra helyezte át, és felépíttette a székesegyházat.¹ A püspökség székhelyén kialakult egyházzenei életnek is fontos dokumentumai a XIII. századi Várad Regestrum, a váradai káptalan XIII–XIV. századi statutumai,² valamint a XV. században feltehetően a székesegyház számára rendelt és töredékeiben máig megcsodálható díszkódex, a Zalka-antifonále.³ III. Béla király 1192-ben zenei tanulmányok folytatására Párizsba küldte Elvinust, aki váradai püspökként Szent László históriájának, verses zsolozsmájának összeállítója és egyik szerzője lehetett.⁴ A XV. század legjelesebb váradai főpapja Vitéz János, későbbi esztergomi érsek, Hunyadi Mátyás nevelője, a hazai humanizmus első nagy képviselője volt,⁵ aki 1451-ben francia zenemestert állított a székesegyház kórusának élére.⁶

A városban és közelében a középkor folyamán a premontrei, ferences, klarissza és domonkos rendek, valamint az ágostonos remeték is létesítettek kolostorokat.⁷ Az egyházi számadások szerint a XV–XVI. század fordulóján már sok hazai székesegyházban, valamint nagyobb szerzetesi és plébániatemp-

¹ Szántó 1983–87. I. 393. sk.

² Thurzó 1983. passim.

³ Rajeczky 1988. 236.

⁴ Rajeczky 1988. 69., 340., 435.

⁵ Szántó 1983–87. I. 531.

⁶ „1451. die 29. April indultum obtinet a Nicolao V. ut possit [...] retinendi penes se [...] Petrum dictum Gallicum, ordinis S. Joannis Jerosolymitani in musica expertum, qui Chorom Ecclesiae Varadiensis regit et pueros instruit.” Pray György: Hierarchia Hung. II. 182., b. jegyz. alapján idézi Bunyitay 1883–1884. I. köt. 288.

⁷ Török 2002. 47–55; Török 2004. 165., 168.sk; Harsányi 1938. 81. Az első magyarországi premontrei prépostság a Nagyvárad melletti Váradhegyfokon valószínűleg 1130-ban alapított meg. Török 2002. 51.

lomban volt orgona, s ez nem lehetett másképpen az akkor gazdag Váradon sem.⁸ Első írásos bizonyítékunk egy váradi orgonáról a székesegyház 1598–99. évi leltára, mely szerint „a karzat, amelyről a királynő egykor a misét hallgatta, megvan [ti. ma is fönnáll] az orgonaházzal együtt.”⁹

Várad vára 1660-ban hathetes ostromot követően néhány évtizedre török kézre került. De a török kiűzése után még évtizedekig tartott, amíg a katolikus püspökséget sikerült újjászervezni, s a püspök székhelyét elfoglalhatta. A város zenei életének újabb fénykorát a XVIII. század 60-as éveit jelentették, amikor báró Patachich Ádám püspök zenekarának Michael Haydn, majd Karl Ditters volt a karmestere. Levéltári adatok bizonyítják, hogy a városban és az egyházmegye több templomában már a XVIII. század első felében orgona is állt.¹⁰ E hangszerek többsége — hasonlóan az akkori Magyarország más vidékeinek orgonáihoz — kicsiny, néhány regiszteres pozitív lehetett.¹¹ A reformátusok az orgonatiltalmi időszak után a XVIII. század második felétől Erdélyben, majd a 1800-as évek elejétől a Partiumban is kezdték istentiszteleti célokra használni az orgonát.¹² A növekvő kereslet felvirágoztatta ezt az ipart Nagyváradon is. E folyamat a XIX. század végéig tartott. A református templomokban található régi műemlékorgonák javarészt ebből a korszakból valók.

Nagyváradi orgonakészítőről az 1800 előtti időből egyelőre nem tudunk. Azonban az elmúlt kétszáz év során, a XIX. század elejétől a városnak folytonosan, megszakítás nélkül, mindig volt orgonaépítője. Egyes időszakokban nem csak egy, hanem két–három mester is dolgozott itt. A váradi mesterek kézműves kisiparosok voltak, orgonagyár még a huszadik században sem létesült a városban. E kis műhelyek a XIX. század végén, a XX. század elején nem tudtak versenyezni a közelebbi és távolabbi városokban található nagyobb üzemekkel (Wegenstein/Temesvár, Angster/Pécs, Rieger/Budapest). A huszadik század orgonaépítői (Szeidl Ferenc, Mesnyi János, Molnár Csaba) pedig megrendelések hiányában kénytelenek voltak elvándorolni olyan vidékekre, ahol nagyobb volt a kereslet munkájuk iránt.

A helyi orgonakészítők sok régi hangszere azonban máig fennmaradt, mivel az egyházak XX. századi anyagi helyzete átépítésüket, lecserelésüket nem tette lehetővé. Közülük számos műemléki értékű orgona. Több hangszer ma már nem az eredeti helyén található. Amikor a XIX–XX. század fordulóján a városi egyházak új, nagyobb, korszerű orgonákat kezdtek építeni, régi hangszereiket eladták, elajándékozták kisebb és esetleg szegényebb templomoknak. Sok eset-

⁸ Vö. Szigeti 1977. 263.skk.

⁹ Balogh 1982. 275: „*Chorus in quo regina olim audire solita fuit missam, exstat una cum corpore organi.*” Idézi Dávid 2001. 23. Ugyanezt tartalmazza az 1600. évi leltár is; a Budai Országos Levéltár kincst. oszt.: Urbariar. et Conscript. 36. 34. alapján idézi Bunyitay 1883–1884. III. köt. 74.

¹⁰ Szántó 1983–87. II. 290., 295; Kristófi 2001. passim.

¹¹ Vö. Szigeti 1980. 37–39.

¹² Dávid 2003. 293.

ben észrevehető, hogy ezek az orgonák nem is illeszkednek a templombelső építészeti stílusához. Építőjük neve gyakran ismeretlen, ilyenkor azonosításuk csak levéltári kutatással, vagy más, már azonosított hangszerek hasonló stílusjegyei alapján lehetséges

Nagyvárad orgonaépítői a XIX. században

Ismeretlen orgonaépítő, feltehetőleg helyi mester készítette Nagyvárad egyik legrégebbi orgonáját, mely a *premontrei templomban* áll. A hangszert 1757-ben Forgách Pál püspök ajándékozta az egyháznak.¹³ Ma már csak a szekrénye eredeti, faragványaival együtt. (1. ábra) Egy 1932-es leírás tudósít a misericordiánusok kápolnájának egykori orgonájáról, mely —gazdag díszítéséből következtethetően— szintén XVIII. századi hangszer lehetett.¹⁴

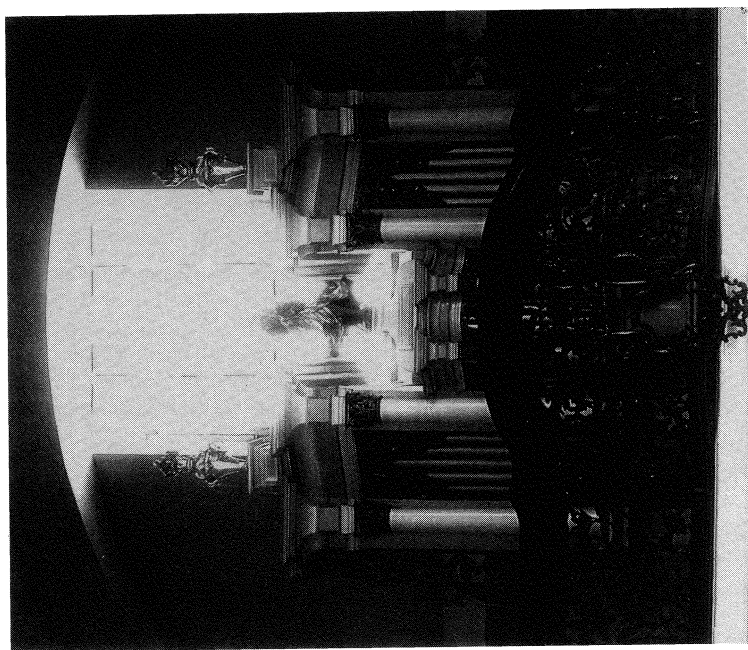
Ugyancsak ismeretlen az építője az *érsemjéni református templom* orgonájának, mely Érzsalcáról származik. (2. ábra) Mai hangképe a sípsorok rendjében a homlokzattól kezdődően: Principál 4', Oktáv 2', Quint 1 1/3', szűk menzúrájú 4'-as ónsípsor (Principál?), Fedett 4', Fedett 8'.¹⁵

Első ismert mestereink késő barokk orgonaépítészetünk képviselői: *Johannes Kremer* és *Benedikt Komornik*. Orgonáikra jellemző a jó minőségű szerkezet, amely kiváló hangképpel párosul. A sípok intonálása alacsony szélnyomáson, szép, csillogó hangszínekkel készült, a regiszterek hangzása egymással összesimul. Az orgonaszekrények még enyhén hullámzó vonalvezetésűek, és a síptükrök díszítményei is dűsan faragottak.

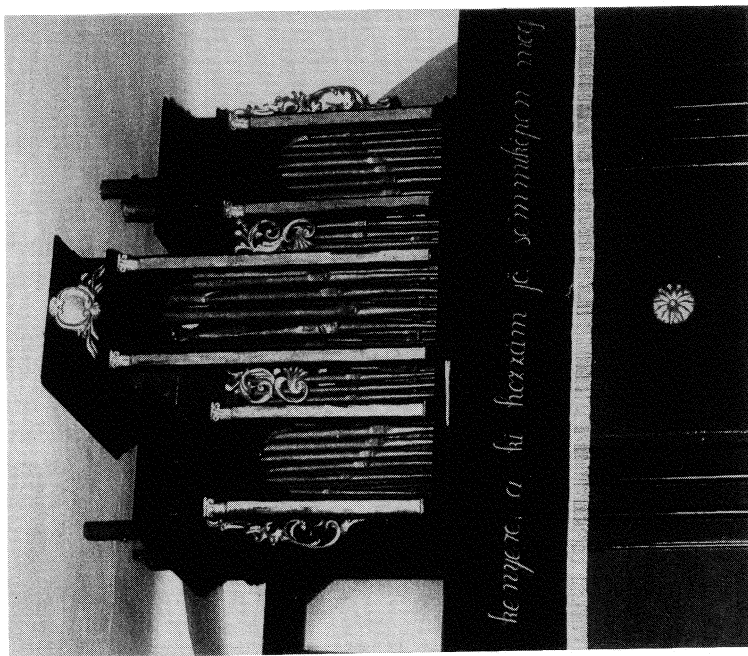
¹³ Bíró 1932. 24; Dávid 1996. 116. Az 1980-as években még a hangszer mellett állt két, egymás fölött elhelyezett ékfúvó is, melyeknek mára nyoma veszett. Az orgona tetején ma látható szobrászati dísz csak az 1987-es felújítás után lett oda felszerelve.

¹⁴ „A kápolna falfaragványait még a kis orgona aranyozott figurális díszítése egészíti ki, mely a sarkány-ülő Szent Györgyöt ábrázolja.” Bíró 1932. 74. A hangszer eredete és további sorsa ismeretlen.

¹⁵ A hangszert 1870-ben állították fel Érsemjénben, ahová az érzsalcasi római katolikus templomból került. (Fülöp János ref. lelkész közlése). A szerző 2003. évi felmérése során megállapította, hogy eredetileg hátuljátszós, szíjhúzásos pozitív volt. Az orgonaszekrény hátsó ajtaján található írás szerint „ezen orgona készült 1847-ben András plébános címzetes kanonok ft. Vinterhalter Antal káplánnak közbe járására Jaksza András tíz évi sürgetésére.” A szűk menzúrájú 4'-as sípsor feltehetőleg utólagosan, egy korábbi mixtúra helyett lett beépítve. Az orgona szekrényének stílusa Johannes Kremer hangszereiére hasonlít.

1. ábra. A váradi premontrei templom orgonája.

2. ábra. Az érsemszéni református templom orgonája.

Johannes Kremer

Tevékenysége a XIX. század elejére, az 1800–1835 közötti időre tehető.

Legkorábbi ismert orgonája 1803-ban a *váradolasi református templom* első hangszereként készült el, mely 1955-ig szolgálta a templomot.¹⁶ 1807-ben és 1820-ban Kremer a *székesegyház* orgonáját javította.¹⁷

A *nagyváradai evangélikus egyház* 1811-ben avatta fel imaházát, melybe ismeretlen orgonaépítő —feltételezésünk szerint ugyancsak Kremer— állított fel egy kis késő barokk, hátuljátszós pozitív orgonát. Őt homlokzati tükrében 6+3+5+3+6 elrendezésben állnak a sípok. A szekrény szürkésen márványozott festésű volt. Az orgona mechanikus csúszkaládaival, rövid mélyoktávval, szíjhúzásos ékfúvóval, pedál nélkül készült. Hangképe: Principál 4', Oktáv 2', Quint 1 1/3', Mixtur 3 soros, Coppel 8', Flauta 4'. Ez az orgona 1902-ig működött eredeti helyén, ekkor az egyház másik orgonát készíttetett az újonnan épült templomba, s „az 1903 előtti imaházból kikerült orgonát Abaúj-Szántó-nak adományozta.”¹⁸ (3. ábra)

Nem maradt fenn Kremernek a *váradai Szent László-templomba* készített orgonája, mely egyik legnagyobb hangszere lehetett. Két manuállal, 15 regiszterrel, de pedál nélkül készült, a szerkezet és a sípok három szekrényben voltak elhelyezve, a játszóasztal pedig hátul. A szerződés szerint az orgona 2800 rénes

¹⁶ „Hécezi szolgálatának második évében történt, hogy Györfi Mihályné váradolasi lakos bejelenti azt a szándékát, hogy kész egy orgonát állíttatni a templomba. Akkor még ritkaságszámba ment, hogy református templomba orgonát állítsanak A presbitérium arra kérte tehát Györfinét, hogy az orgona felállítására szánt adományt ajánlja fel az iskolára. Az ajánlkozó azonban ragaszkodott tervéhez és inkább késznek mutatkozott arra is, hogy az orgonistát ő fizesse.

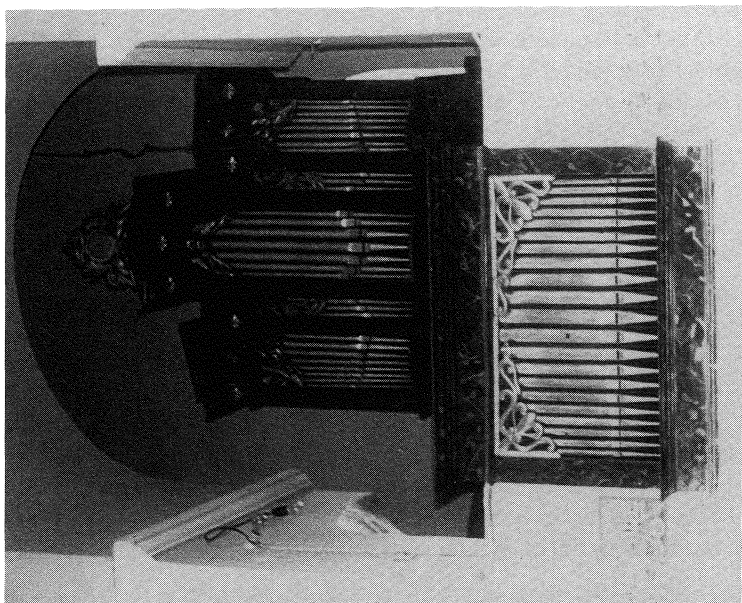
Az orgonakészítő-mesterrel 1803. július 19-én kötötte meg a szerződést, amelynek értelmében Kremer János orgonakészítő-mester jó és új anyagból egy nyolcmutációs orgonát készít egyeztetendei jótállással, s azt a templomi karzaton helyezi el. Pisinger János aranyozó pedig az orgonát fehér színre lakkozza, az aranyozást is tökéletesen elvégzi, hogy az orgona a templom díszére szolgáljon. Kremer az aranyozásért 600 rénesforintot kap. A szerződést Dobos Julianna Györfi Mihályné, Györfi Mihály, Kremer Johan és Pisinger Johan írta alá. Az egyház részéről Hécezi Pál prédikátor, Hatvani István, Sólyom Mihály kurátor, Szombati István, Liptai László és Mezei István látta el kézjeggyével a szerződést.

Az orgona beállítása után toronyépítésre gondoltak és 1804. március 10-én elrendelték a gyűjtést.” Csernák 1997. 33.

A hangszert másfél száz évvel később Köröstárkány református egyháza vásárolta meg az olasz templomból. 1955. január 24-én Szabó Gy. László orgonaépítő szerelte le, majd felállította Köröstárkányban. Szakács 2005. 36. A hangszer mai homlokzatán jól elkülöníthetők a XIX. század elejéről származó klasszicizáló és a későbbi, a század utolsó harmadában készült historizáló részek. Az orgona mai hangképe: manuál (C–c³, 49 hang): Principál 4', Flauta 8', Bourdon 8', Flauta 4', Harmonik (harmónium-sípsor), Mixtur 1', Superoktáv 2', Quint 1 1/3', Super oktáv 1', pedál (C–c, 13 hang): Subbass 16', Violonbass 8', Tremoló.

¹⁷ Thurzó Sándor közlése nyomán.

¹⁸ Materny 1943. 14. Az orgona leírását ld. *Magyarországi orgonafelmérés*, MTA Zenetudományi Intézet, Zenetörténeti Múzeum. A hangszert mai helyén 1902-ben Országh Antal állította fel. A hangszerre vonatkozó adatokat Enyedi Pálnak köszönjük.

3. ábra (balra). A nagyváradi evangélikus egyház egykori orgonája az abaújszántói evangélikus templomban.

(Fotó: Evangélikus orgona-nyilvántartás.)

4. ábra (fenn). A biliari római katolikus templom orgonája.

forintba került.¹⁹ A hangszer 1895-ig működött, ekkor Ország Sándor épített helyette egy új, egymanuálos orgonát.²⁰

Hasonló sorsra jutott Kremernek a *szilágyzoványi* református templomban 1820-ban készített hangszer is, ezt Angster pneumatikus orgonája váltotta fel 1911-ben.²¹

Hasonlóság alapján neki tulajdonítható fennmaradt és ismert vidéki orgonái *Magyarkecel* (1832), *Kalotadámos* (1813) és *Ipp* református templomaiban található, az utóbbi kettő előljátszósra átalakítva.²² Feltehetőleg Kremer az építője a *hosszúpályi* református templom orgonájának is. A hangszer 1808-ban egy meg nem nevezett váradi mester készítette a helység katolikus templomába, ahonnan a század végén a reformátusok megvásárolták.²³ Ő építhette a *bihari* római katolikus templomban álló orgonát is. Az eredetileg hátuljátszós, hat regiszteres, pedál nélküli, rövid mélyoktávós pozitív ma elöl álló játszósasztallal működik.²⁴ (4–5. ábra)

Benedikt Komornik (Komornyk Benedek)

Komornik németajkú orgonaépítő, tevékenysége a XIX. század első felére tehető.²⁵ Egyik ismert munkája a *székelyházi* református egyház templomában áll. (6. ábra) Az orgona szelládáján a következő felirat található németül: „*Verfertyget Von Benedikt Komornik Orgel Bauer in Groß Wardein Ano 1820*”, azaz készítette Benedikt Komornik orgonaépítő Nagyváradon, az 1820. esztendőben. (7. ábra) Az orgona eredetileg hátuljátszós volt, pedál nélkül, „dereka” a szelládával a karzat mellvédjében, a padlózatán állt. A hangszer feltehetőleg Váradi Sándor

¹⁹ Szabó Gy. László orgonaépítő (anyai nagyapám) jegyzeteiből és elmondásából. Az adatokat vele Daskalu ordinárius, a Szent László-templom plébánosa közölte az akkor még fellelhető eredeti szerződés alapján.

²⁰ A *historia domus* szerint az egyház és az „Ország Sándor és fia műorgona készítő”-cég közötti vállalkozási szerződés kikötötte, hogy „a 2100 frton kívül munkaadó átengedi a régi orgona anyagjait [a] vállalkozó cégnek, de a szétbontás költsége is utóbbit terhelend és a régi orgona anyagjai az új orgonába be nem használható[k].” Vajon Ország felépítette-e a hangszer egy másik templomban, vagy valahol felhasználta-e alkatrészeit?

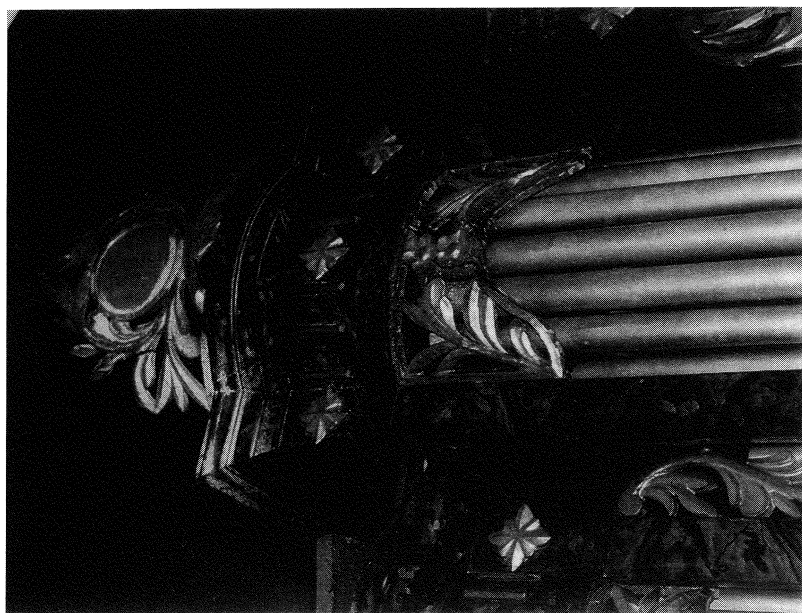
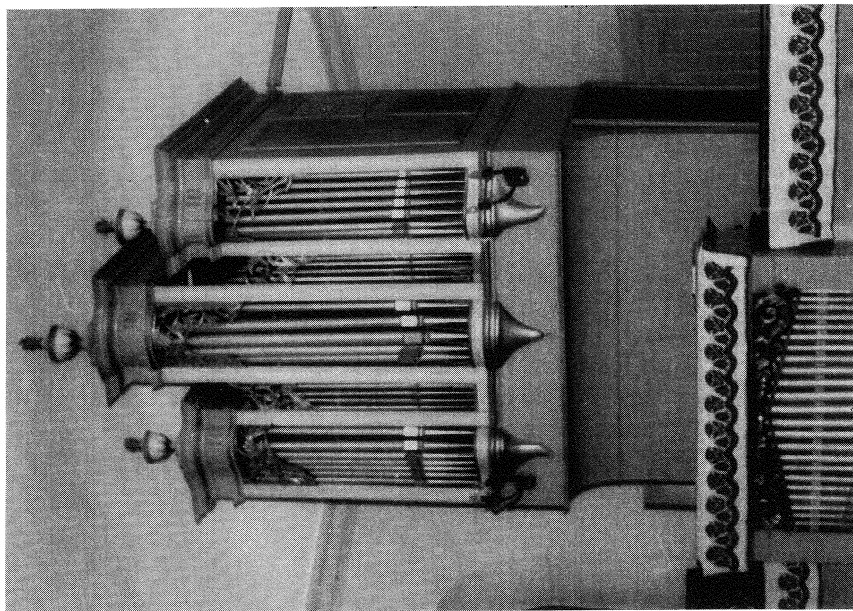
²¹ Dávid 1996. 143.

²² Dávid 1996. 86., 100., 297.

²³ A hosszúpályi római katolikus plébánia *historia domus*ának a magyarországi orgonafelmérés anyagában található adatait (ld. 18. jegyz.) Enyedi Pálnak köszönjük.

²⁴ Mészáros Gyula bihari katolikus kántor közlése szerint „az orgonát Nagyváradról kapta az egyház egy templomból, ahol nagyobbát építették...” (Mészáros az adatot nagyapja, Bagdi Sándor kántor elmondásából tudja.) A bihari r. k. templomot 1826-ban építették. A Váradról hozott orgonát előljátszósra átalakítva építették fel benne, fűjtatása kézi karral történt. A használaton kívül álló hangszernek ma három sípsora hiányzik. Hangképe: Principál 4', Oktáv 2' (hiányzik), Quint 1 1/3' (hiányzik), Mixture 2 soros (hiányzik), Coppel 8', Flauta 4'.

²⁵ Bizonyára ebből a családból származik Komornyk Nándor pesti orgonaépítő (1821?–1873) is. Solymosi—Czár 2005. 212. Ismertek további Komornyk nevű orgonaépítők is; így például a hejőkürti Nepomuki Szent János-templom „orgonáját (1/6 m/r) 1822-ben Komornyk János építette.” MKL, IV. 783. Az esetleges családi kapcsolatok egyelőre feltáratlanok.

5. ábra (fenn). A bihari római katolikus templom orgonája.
 6. ábra (jobbra). Benedékt Komornik orgonája a székelyháti református templomban.

7. ábra. Benedikt Komornik bejegyzése a székelyhídi református templomban.

„orgona művész” 1854-ben előljátszóra alakította át, szekrényét megemelte, megnagyobbította és a pedálsípok részére kibővítette.²⁶ (8. ábra) Komornik orgonájának hangképe a késő barokk hagyományt folytatja:

manuál, C-c³, 45 hang,
rövid mélyoktáv

Principál	4'
Quint	2 2/3'
Oktáv	2'
Quint	1 1/3'
Oktávás cimbel 3x	1'+1/2'+1/4'
Portunal	8' (1854?)
Flauta major	8'
Flauta minor	4'

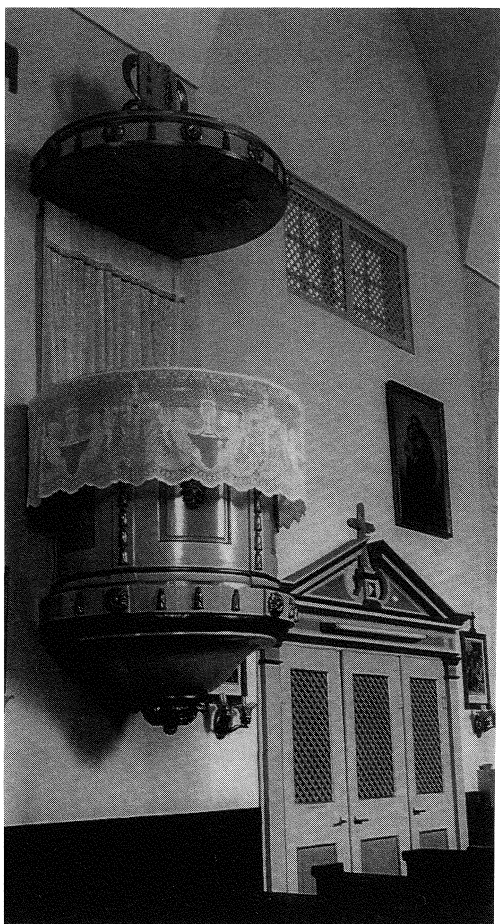
pedál, C-c, 13 hang
(későbbi bővítés)

Subbass	16'
Oktávbaszus	8'

Tremulant

8. ábra. Váradi Sándor aláírása a székelyhídi orgona-átalakítás kapcsán született vers mellett.

²⁶ A székelyhídi egyházi levéltárban őriznek egy írást „Emlék. Az Orgona átalakításakor Aug. 15^{ik} 1854. Sz.Híd” felirattal, mely versben rögzíti és (régies helyesírással) méltatja az eseményt: „E' szív búzgalját emelő mű felett / Harmintz négy év röpkölve elhaladt / Istent ditsérve s a' Komorniyk nevet / Mint mesterét, kit rég fed dura hant. Midőn ő rajta is a' vas időnek / Foga szinte már győzedelmet vett / Újj életéért Erdélyi Jósefnek / Zeng szíves és hálás köszönetet. S, jeles Művéssze Váradi Sándornak / Kiket akkor is ha sír hant fedez / Mint teremőjét lelke tár házának / Sok évekenn keresztül zengedez.” Az írást „szerkesztette” Reszegi Lajos „rector”, „leírta” Kerekes Elek, „az iskola első növendéke”, s többek között Váradi Sándor „orgona művész” és segédje, Nagy Lajos is ellátta aláírásával. Feltételezsem szerint ekkor épült meg a manuálszelepek felett található Portunal 8'sípsor és talán ekkor bővült a hangszer a pedálművel is. Ma a szekrény hátsó részén, fent láthatók az egykori regiszterhúzóknak nyomai. — Az orgonát 1998-ban a szerző újította fel, ekkor jegyezte fel az orgona történetéről valló alábbi beírásokat: „Jurászik (Mátyás) hangszerkészítő Nagyvárad 1952. VIII. 5.” (a Subbass Cisz sípján); „Soltész László”.

9. ábra. Komornik szószéke és gyóntatószéke a váradi kapucinus templomban.

Komornik másik ismert munkája a *Debreceni Kollégium oratóriumának orgonája* 1830-ból. Ennek diszpozíciója hasonlatosságot mutat a székelyhídi orgonáéval.²⁷

Nem maradt meg a mesternek a derecskei római katolikus templomba 1844-ben épített hangszere. Ezt 1910-ben váltotta fel Angster új orgonája.²⁸

Komornik kiváló asztalos és fafaragó volt. 1836 után ő készítette el a váradi kapucinus templom orgonáját, oltárait, szószékét, gyóntatófülkéit és gyertyatartóit is.²⁹ (9. ábra)

A javítások mellett átépítéssel, bővítéssel is foglalkozott. Ilyen munkája volt a gyulai belvárosi Nádi Boldogasszony-kegytemplom 18 változatú orgonáján is. „1841-ben a templom 14 stációs képét megújították és aranyozták 98 vforintért. Komornyik Benedek, nagyváradi orgonakészítő a corпуст a positivo-tól elválasztja s áthelyezi, egy változattal, új claviatúrával és pedállal látja el 596 vforintért. Tigyi gyulai festő pedig megfestette 75 vforintért.”³⁰

Komornyik 18 változattal 1834-ben orgonát épített a tótkomlói evangélikus egyháznak is.³¹ Az orosházi evangélikus templomot 1830-ban kezdték el bővíteni egy déli szárnyal, és ezzel egy időben tőle rendelték meg az új orgonát.³²

²⁷ Fekete 1996. 465.

²⁸ „A templom első orgonája 1844. március 30-án szólalt meg. Komornyik Benedek nagyváradi orgonaművész építette” Derecske, r. k. plébánia, *Historia domus*. Az adatot Spillinger Ferenc plébános úrnak köszönjük. Komornik orgonájának további sorsa nem ismert.

²⁹ „24. *Organifici Benedicto Komornyik pro 4 altaribus, organo, Cathedra et aliis laborius 4.030.*” *Protocollum Rationum Ecclesiae PP. Capucinatorum M. Varadinensium*. Fol. 267–269. (kapucinus levéltár) alapján idézi Bíró 1932, 152. A templom történetéről ld. még Péter 1992. 78–80.

³⁰ Grócz Béla: „Belvárosi templom — V.”, *Gyulai Katolikus Tudósító* (A Gyulai Római Katolikus Egyházközség lapja). IX (2003) 2. szám, 1. A szerző írásában a *historia domus* adatait dolgozta föl.

³¹ Solymosi—Czár 2005. 334.

³² Koszorús 2003. 11.: „A [...] forrás az orgonakutatáshoz egyházközségeink levéltárában található »Az Orosházi Evangélika Szent Ekklesiának költségeit és kiadásait jegyző és számoló könyve.

A hangszer —a szekrény festése, a díszek aranyozása kivételével— 1831 utolsó napjaira készült el.³³ A fennmaradt munkálatokat 1832 májusában végezték el.³⁴ Az új orgona 4500 vfrt-ba került.³⁵

Besnyő Ferenc (?–1851. aug. 12)

Besnyő a XIX. század elején működött Nagyváradon, biharpüspöki származású orgonaépítő volt.³⁶ Több orgonát épített, így a bihardíószegi református templomét is, mely az álpozitívon látható dátum szerint 1851-ben lett kész.³⁷ (10. ábra) A hangszer átvételekor hiányosságok mutatkozhattak, melyek utólagos munkákat követeltek. Ezeket Besnyő hirtelen jött halála miatt Várad Sándor végezte el.³⁸ Az orgona mai hangképe:

manuál, C-g³, 56 hang

Principál	4'	Bourdon	8'
Quint	3'	Flauta major	8'
Oktáv	2'	Flauta minor	4'
Mixtura 2 sor		Dulcian	4'

Anno 1827–1865«. [...] Az 1830–31-es kurátori évben indult el a templom déli szárnyának építése, és ez időben megtették az első lépéseket az új orgona beszerzésére. A pénztárkönyv szerint Szigethy János és Mikolay István nagytiszteletű urak vezetésével igyekeztek a lehető legjobban és legkörülményesebben szétneézni. Ennek érdekében elmentek Nagyváradra, Hódmezővásárhelyre, Békéscsabára, leveleztek Bécsbe, Pestre, Szegedre, Szarvasra, Nagyváradra. [...] a kiadások között találtunk egy értékes feljegyzést 1830. december 3-i dátummal, miszerint »Komornyik Benedek N. várad Orgona Művésznek, midőn az új orgonánk elkészítését magára vállalta, az adódott előpénz 1000 Rft.«.

³³ Koszorús 2003. 11: „Az iratokból úgy látszik, hogy az új orgona már 1831 karácsonyán megszóltat, ugyanis az év december 20-án »Szarvasi kántor úr Chovan Zsigmond Úrnak, az új orgona megvizsgálásáért adott az Ekkla kurátora az előljáróság engedelmével honoráriumot 25 Rf.« Szintén azon a napon »a 3 orgona művész legényeknek, az Előljáróság rendelése szerint adódott ajándék, kinek kinek per 12 Rf. 30 kr., összesen a hármuknak 37 Rf. 31 kr.«”

³⁴ Koszorús 2003. 11.

³⁵ Pusztainé 2001. 7.

³⁶ Orth 1944. 3.

³⁷ „Az egyháztanács [...] 1850. február hó 25-dikén Besnyő Ferenc nagyváradai orgona készítővel egy 10 változatú, 561 sippal, pedállal, 8 hónap alatt elkészítendő orgonára —egyelőre 924 osztr. ért. forint erejéig— az alkut megkötötte, mely összeghez nevezett orgonakészítőnek, az orgona eleje aranyozásáért még 42 osztr. ért. forint volt csatolandó”. Molnár 1885. 87.

³⁸ „Az orgona csakugyan elkészült[,] de annak kijavítása és használhatóvá tétele végett 1851. december 2-án az egyház nevezett orgonaépítővel [itt Molnár tévesen az akkor már három és fél hónapja halott Besnyőre utal] 84 osztr. ért. Forint erejéig szerződni volt kénytelen. [...] Alkalmasint elmaradhatott az, mert 1853. dec. 2-ikán már Várad Sándor javítja az orgonát, annak gyöngye hangját magasabbra vévén, billentyűi nehéz járását megkönnyítvén s az egészet két új változattal megnagyobbítván: e munkáért neki az egyház szerződés szerint 189 osztr. ért. forintot kötött le.” Molnár 1885. 87. Az orgona 2000. évi újjáépítése kapcsán a szerző felmérése feltárta Váradinak a Flautobass Cisz sípjára írt szövegét is: „Javítottott 1854 dik Évbén, Április 15-én bevégeződött Várad Sándor orgona Művész által.”

pedál, C-c, 13 hang

Subbass	16'	segédregiszterek (későbbi beépítés):
Flautobass	8'	ped.+man. kapcsoló
Violon	8'	man. szuperoktáv-kapcsoló (c ¹ -g ³)

10. ábra. Besnyő Ferenc orgonája a bihariószegi református templomban.

Besnyő építette át 1840 körül a nagyváradi premontrai templom orgonáját.³⁹ (1. ábra) A mechanikus csúszkaládás orgona hangképe a következő:

manuál, C-f³, 54 hang

Principál	4'	Nyitott	8'
Oktáv	2'	Nyitott fuvola	4'
Mixtura 3x	1 1/3'	Kisdugott	4'
Fedett	8'	Dolce	4'

pedál, C-c, 13 hang

Subbass	16'
Oktávbaszus	8'

³⁹ Játzóasztalon, a billentyűzet feletti deszkán, helységnév és évszám nélkül olvasható Besnyő Ferenc neve. A síptőkék vastagsága (mely nagyobb, mint más orgonaépítők tőkéié) hasonlatos a bihariószegi orgonáiéhoz. Ugyancsak a bihariószegi orgonára emlékeztet a billentyűzet és a pedáltraktúra kiképzése.

Ő készítette a 1840-ben *berettyóújfalui* református templom orgonáját is.⁴⁰ Utolsó művét, melyet szülőfalujába épített, váratlan halála miatt nem sikerült befejeznie.⁴¹ Ugyanezen okból nem sikerült megkezdenie a felvállalt munkát az 1835 és 1853 között épült *nagyvárad-újvárosi* református templomban.⁴²

Kisszel (Kiszely) István (1820–1880)

Kisszel debreceni születésű orgonaépítő, nagyvárad-i tevékenysége idejéből ismert az 1855-ben a *sarmasági* református templomba épített, 8 változatú orgonája, mely 1885-ben tűzvész áldozata lett.⁴³ 1860-ban a margittai reformátusoknak készített egy 11 regiszteres orgonát.⁴⁴ A későbbiekben visszaköltözött szülővárosába, s 1868-ban már mint debreceni orgonaépítő ismert.⁴⁵

⁴⁰ Péntes 2003. 3. Ld. továbbá Solymosi—Czár 2005. 294.

⁴¹ „Július-augusztusban folyton esett az eső, s Nagyvárad alacsonyabb részeit elöntéssel fenyegette a Körös vize. Itt volt, a Szentjános-utca végiben Besnyő háza és műhelye is, és a mester, hogy házát megvédelmezze, téglaszlopokkal kívánta volna azt megerősíteni. »Midőn e végre a téglavetőket sebesen feljárná —írja aranykönyvünk— igen felhevült állapotban haza érven sok vizet ivott s tüstént nyavalyát kapott, mely alig egy heti betegsége után életének véget vetett augusztus 12-én, éppen az árvíz előtti napon. Másnap, a Nagyváradra nézve örökre emlékezetes 1851. augusztus 13-án, a Körös kilépett medréből s a fél várost elöntötte, házakat döntve romba. Összedől az orgonakészítő műhely is, és félő volt, hogy összedől a művész háza is, melyben kiterítve feküdt ravatalán a ház ura. Az árvíz már az ablakon keresztül is behatolt a szobába s körülnyaldosta a koporsót. Pap Károly lelkész Borsi Miklós gondnokkal az árvíz hírére már másnap Váradon volt. Képzeltetni megdöbbenésüket, midőn a műhelyt összedőlve s Besnyőt holtan találták. Hiszen az orgona árát szinte teljesen már előre kifizették. Kicsodán követeljük pénzüket! A szerencsétlen, három áruával maradt özvegyen, kinek az árvíz minden vagyonát (műhelyt szerszámokkal, anyagokkal, oljait a lábasjóságokkal) elsodorta, bútorait is tönkretette? Szerencsére Besnyő, mintha előre érezte volna műhelye romlását, még az árvíz előtt a ház padlására hordatta fel az orgona egyes, már elkészült cin- és fasípjait, s azokat épségben hazaszállíthatták. Örök dicsősége a püspöki egyházi elöljáróságnak, hogy a kötleveinek a szerencsétlen özvegyel szemben való érvényesítése helyett új gyűjtést indított, s értesülve, hogy Bagamérban tartózkodik egy Várad-i Sándor nevű tiszaroffi születésű orgonaműves, vele már 10 nap múlva egységére lépett az orgona befejezésére, ami 1852 februárjára el is készült.” Orth 1944. 3.

⁴² „Ebben az időben[,] 1850-ben [a biharpüspöki szerződésalkötéskor] azonban már volt két vállalt munkája Besnyőnek. Nevezetesen a nagyvárad-i, újvárosi gyülekezet számára egy 10 változatú orgona 2200 Vft-ért és a bihariószegi orgona.” Péntes 2003. 3.

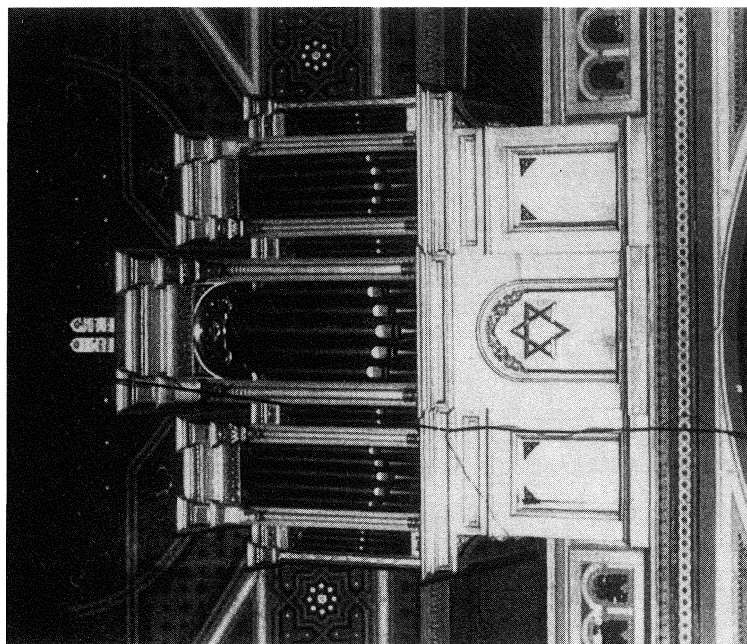
⁴³ Dávid 1996. 123.

⁴⁴ A nagyvárad-i református esperesi hivatal 1987-es orgona-felmérési kérdőíve a hangszer diszpozícióját is megadja: *manuál* (C–e³): Principál 8', Oktáv 4', Superoktáv 2', Quint 2²/₃', Mixtura 2 sor, Harmonium 8', Bourdon 8', Hochflöte 8', Fuvola 4', *pedál* (C–c⁰): Subbass 16', Oktávass 8' és Tremoló.

⁴⁵ Fekete 1999. 441. Kisszel később is épített orgonát vidékünkön. Az érszalacsi református egyházközség levéltárának adatai szerint a templom új orgonáját 1879-ben Kiszely István debreceni orgonaépítő készítette. (Botos András lelkész közlése.) Az orgona hangképe: *manuál* (C–f³, 54 hang): Principál 8', Oktáva 4', Superoctav 2', Quinta 2²/₃', Progres. Harmon. 3–4–5 sor, Bourdon 16', Doppelflöte 8', Flauta 4', Salicional 8', *pedál* (C–d¹, 27 hang): Subbass 16', Octavbass 8', Bassflöte 8', Tremolo, Sub/Superkopula, Pedálkopula. (Pünkösti Apor orgonajavító közlése.)

12. ábra. A váradszőlősi katolikus templom orgonája.

11. ábra. Jónás István orgonája a nagyváradi Kossuth utcái zsinagógában.

Jónás István (1826, Kisújszállás – 1898 k., Nagyvárad)⁴⁶

Tevékenysége a XIX. század második felére tehető. Sok hangszere vidéki templomokba készült, ezek többnyire közepes méretű orgonák.

Legnagyobb nagyváradai műve *a volt Kossuth utcai zsinagógában* található, ma is eredeti állapotban, de használaton kívül, szakszerű helyreállításra várva.⁴⁷ (11. ábra) Az orgona játszóasztala a szekrény hátuljához van hozzáépítve a traktúra könnyebb járása végett. A három mű egy szekrénybe került. Az orgona szakszerűen lett megtervezve és megépítve, jó minőségű anyagokból készült. A sípok anyaga ón, cink és fa. Az első világháború idején hadi célokra elvitt homlokzati ón sípokot utóbb cink sípokkal pótolták. Ugyanekkor lehetnek kicserélve a nagyobb belső ón sípok a manuálműveken. A homlokzati sípok hét sípmezőbe szétszétva állnak, 3+5+2+5+2+5+3 elrendezésben. Mivel a fúvó távolabb, egy oldalhelyiségben áll, a jobb levegőellátás érdekében az orgonaszekrénybe egy másik, szélnyomás-kiegyenlítő kis fúvó is készült.

Az orgona jelenlegi hangképe a következő (a *-al jelölt változatok eredete kérdéses):⁴⁸

<i>I. manuál, C–f, 54 hang</i>		<i>II. manuál, C–f, 54 hang</i>	
Principál	8'	Salicional	8'*
Oktáv	4'	Traver fuvola	8'
Quinta	2 2/3'	Dolke [!]	8'*
Super oktáv	2'	Aeolin	8'*
Mixtura 3x	2'		
Dugott fuvola	8'	<i>pedál, C–f, 30 hang</i>	
Lágyfuvola	8'	Subbass	16'
Gamba	8'*	Pedál bourdon	8'
		Bass flauta	8'
		Flauta	8'

szélkieresztő, tremolo,
pedálkopula I, manuálkopula

Jónás egy másik nagyváradai munkája, egy kétmanuálos, pedálos, 12 regiszteres orgona a *váradszőlősi r. k. templomban* található. (12. ábra) Az orgona játszóasztalán olvasható felirat szövege: „Jónás István orgona-, zongora- és fiszharmonikakészítő N. Váradon.” (13. ábra) Második manuálműve, a pozitívmű, a játszóasz-

⁴⁶ Solymosi—Czár 2005. 296.

⁴⁷ „1876. április 1-én megalakult a Czion-templom egyesület [...] [a templom 1878-ra felépült, a szerz.] és a 16 változatú pompás orgona is, melynek készítésével Jónás István váradai orgonakészítő mutatta ki művészetét, teljesen kész lett 1878. szeptember 24-én.” K. Nagy, 100. Az adatért Thurzó Sándornak tartozunk köszönettel.

⁴⁸ A szerző 2002. évi felmérésekor talált regiszter-elnevezések nyomán.

talba van beépítve, szép homlokzatát jelenleg eltakarja a ráépített karzat mellvédje.⁴⁹ Mai hangképe a következő (a *-al jelölt változatok eredete kérdéses):

<i>I. manuál, C-f³, 54 hang</i>		<i>II. manuál, C-f³, 54 hang</i>	
Principál	8'	Harmonium	8'
Oktáv	4'	Dugott fuvola	8'
Salicional	8'*	Flauto	4'
Gamba	8'*		
Mixtura 2x	2'	<i>pedál, C-f¹, 18 hang</i>	
Nyitott fuvola	8'	Subbass	16'
Fuvola	4'	Cello	8'*

manuálkopula, tremolo

13. ábra. Jónás István cégfelirata a váradszőlősi katolikus templomból.

Jónás egyik szép hangszere (1861) —ma is eredeti állapotában— a szilágy-sámsoni református templomban található.⁵⁰ A hangszer fúvója kétráncú, hangképe a következő:⁵¹

⁴⁹ A szerző 1987-ben javította az orgonát, melynek építési éve ismeretlen. Az orgonaszekrény formája nem jellemző Jónáséira. A játszóasztalban elhelyezett pozitívban és a féművön található ön- és fasípok egységek. A Principál 8' és az Oktáv 4' első világháborúban elvitt homlokzati sípjait a mai napig nem pótolták. A csúszkaládák méretezése jó, a sípok levegőellátása kitűnő. A Harmonium 8' változat nyomó légrendszerű harmónium sípjából készült (hangolása, karbantartása részben körülményes). Ld. még 51. jegyz.

⁵⁰ A hangszeren mindezt egy írás is megőrökíti: „Ezen orgona készült a Sámsoni ev. Ref. Eklézsia közkölségén Tompi Lajos lelkész, Kövér Sándor [főgondnok], K. Bántó György és Hogy Bálint gondnok idejében 1861.” (Szász Bálint Róbert szilágy-sámsoni ref. lelkész közlése, 2006). A játszóasztalon található felirat szerint készítette „Jónás István orgona-, zongora- és fúszharmonikakészítő N.Váradon.” Dávid István tévesen Jónás Józsefet nevezi az orgona építőjének (Dávid 1996. 192.).

⁵¹ Az 1985-ös javítás alkalmával készült felmérés alapján. A munkálatokat a szerző Crişan György orgonaeépítővel végezte. E hangszer diszpozíciója és billentyűzetének hangterjedelme

<i>manuál, C-c³, 4 oktáv, 49 hang</i>		<i>pedál, C-c, 1 oktáv, 13 hang</i>	
Principál	4'	Subbass	16'
Oktáv	2'	Oktáv bass	8'
Quint	1 1/3'		
Oktáv	1' c ² : 2'		
Oktáv	1/2' c: 1'		
Fedett	8'		
Fuvola	4'		
Salicet	4'		

További nagyobb orgonái *Bogdánd* (1862, azóta átépítve), *Kisdoba* (1868), *Szilágyballa* (1868), *Szilágynagyfalu* (1870), *Alsójára* (1871) és *Piskolt* (1878) református templomaiban találhatóak.⁵²

Jónás István a javítások mellett orgonák átépítésével is foglalkozott. Egy ilyen munkájáról tanúskodik a *köröstárkányi* ref. templomba 1955-ban átkerült Kremer-orgona szelládáján található írás 1848-ból.⁵³

Jónás József

Nevével az alábbi református templomokban álló orgonák játszóasztalán találkozhatunk: *Magyarkapus*, *Vérvölgy* (1868), *Mocsolya*, *Szilágyfőkeresztúr*.⁵⁴ Nagyjából egy időben dolgozott Jónás Istvánnal. Egyelőre nem ismert, hogy fivérek voltak-e, vagy apáról és fiáról van-e szó? A *mocsolyai ref. templom* orgonájának hangképe:

felveti, hogy azt Jónás esetleg korábbi orgona átalakításával készítette. Ugyanakkor elképzelhető, hogy a nagyváradi volt Kossuth utcai zsinagógában és a váradszőlősi r. k. templomban álló orgonáinak mai hangképe nem eredeti, hanem 1900 körül, vagy a XX. század első felében történt átalakítások eredménye. Ezek a kérdéses sípsorok: Salicional 8', Aeolin 8', Gamba 8' és esetleg a Cello 8'. E sípok anyaga és kivitelezése egyik orgonában sem hasonlít a Jónás István által készítettetekre. A szőlősi orgonában található 1897-es évszám utal ilyen munkálatokra. Itt a Gamba 8', Salicional 8' nagyoktávjainak sípjai kilógnak a szekrényből. Jónás halála után a nagyváradi orgonákon a javításokat, egyes sípsorok cseréjét Országh Antal, Friedl Lipót, illetve Szeidl Ferenc végezheték el. Az ónsípkokat feltehetőleg nem ők készítették, hanem Országh Sándor és Rieger orgonagyáraiból szereztek be.

⁵² Dávid 1996. 192. Természetesen, Jónásnak a mai Magyarország területén is található hangszerei, így többek között a hosszúpályi róm. kat. templomban (1883); MKL, V. 75. 1873-ban ő készítette a kistújszállási református templom orgonáját is, mely a mester egyik legnagyobb műve lehetett. Vö. *Magyarország orgonafelmérés*, ld. 18. jegyz.

⁵³ „Az orgona szelládájának fenékdéskáján talált felirat szerint a hangszert 1848 májusában Jónás István építette át. Ekkor pedált szerelnek bele. Az orgona jelenlegi szekrénye is ebből az időből származhat.” Szakács 2005. 35. Vö. 16. jegyz.

⁵⁴ Dávid 1996. 192.

<i>manuál, 4 és 1/2 oktáv, 54 hang</i>		<i>pedál, 1 oktáv, 13 hang</i>	
Principál	4'	Subbass	16'
Oktáv	2'	Oktáv bass	8'
Quint	1 1/3'		
Fedett	8'		
Fuvola	4'		
Salicet	4'		

Dukász Endre a XIX. század második felében élt. Elsősorban mint nagykárolyi orgonaépítőt ismerjük. Nagyváraddal kapcsolatosan nevét Sárvasár ref. templomának orgonájába beragasztott névjegykártyája említi: „Dukász Endre fiszharmonium, zongora és orgonakészítő, Nagyvárad”.⁵⁵ Feltehetőleg Váradon tanulta a szakmáját (ebben az időszakban a Jónás orgonaépítő család dolgozott a városban), vagy rövidebb ideig önállóan itt működött.⁵⁶

Friedl Lipót (Leopold Friedl)

Tevékenységéről az 1880 és 1908 közötti időből vannak adataink. Átépitési munkái között kell megemlíteni a várasfenesi református egyház ismeretlen eredetű orgonájának átalakítását előjátzsórsra és bővítését pedálművel (1908).⁵⁷ Hasonló munkája a *bihari református egyház* 1837-ben épült mechanikus, csúszkaládás orgonájának bővítése 1892-ből.⁵⁸ (14–15. ábra) Az eredetileg is előjátzsós, pedál

⁵⁵ Molnár Csaba orgonaépítő közlése nyomán. Az orgona négyregiszteres, pedál nélküli, elő megépített játszóasztallal. Homlokzatának sípjai 5 mezőre (4+2+6+2+4) lettek szétosztva, hangképe (C–c³): Principál 4', Oktáv 2' (hiányzik), Födött 8', Fuvola 4'. Az orgonaszekrényben ceruzával található beírva az asztalosmester és segédje neve. Dávid István szerint az orgona 1876-ban készült (Dávid 1996. 124).

⁵⁶ 1885-ben elkészült geneci orgonájának átvételi jegyzőkönyve szerint „ezen orgona mint az első önálló munkája.” Dukász a cégjelzésen ekkor már mint nagykárolyi mester szerepel. Enyedi 2004. 14., 79–80.

⁵⁷ A hangszer a gyülekezet 1894-ban vásárolta. 1932-ben Kecskés Ferenc a rövid oktáv C, D, E hangjait a sípokot elfűrészelvén átalakította, és 27 darab új fasípót készített. A hangszer jelenleg a szerző újítja fel. E munkálatok során került napvilágra a szeleprugókat tartó léccen található (hibás helyesírású), kézzel írt szöveg: „Leopold Friedl orgelbauer im jare 1908 habeich dize orgel renovit fon Groznadain.” Az orgona szekrény toldott hátsó felső sarkában, a cisz-oldalon a következő (ugyan csak hibás) ceruzás beírás olvasható: „it dolgozot az orgona javításán 1908 szeptember 7 Friedli Lipót orgona készítő Nagy Váradról, és it írta Micskey Lajos asztalos”. Az orgona jelenlegi hangképe: manuálmű (C–c³, 45 hang, rövid oktáv): Principál 4', Octav 2', Quint 1 1/3', Fedett 8', Fuvola 4' és egy szűkebb méretű Fuvola 8' (eredetileg kétsoros mixtúra); pedálmű (C–g, 20 hang, a második oktáv ismétli a nagyoktáv hangjait): Oktáv bass 8'. Feltételezésem szerint a Fuvola 8' sípsort Friedl Lipót építette be a mixtúra helyére.

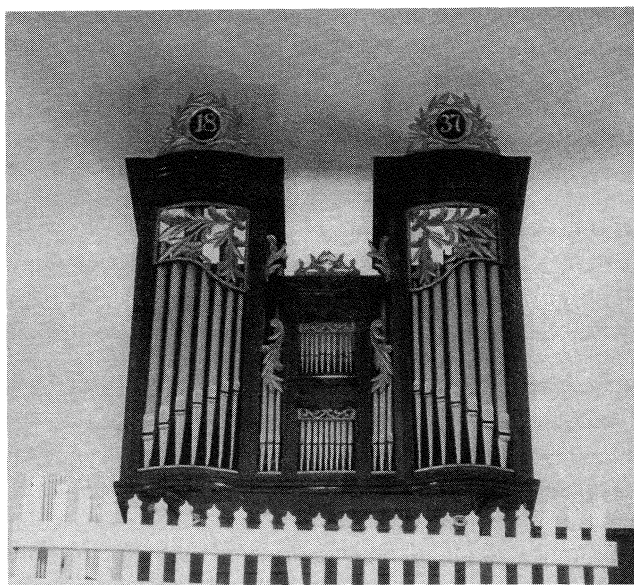
⁵⁸ Az orgona homlokzatán található felirat szerint „N. Tiszt. Alvintzy Mihály Úr Özvegye Tiszt. Ns. Máthé Sára Asszony a maga költségen készíttette 1837. június 11-én” Az 1837-es év osztottan az orgonaszekrény két tornyának faragványán is megtalálható. Építője a szekrény formája és a hangkép alapján Johannes Kremer, vagy Benedikt Komornik lehetett. A billentyűzet feletti szöveg a hangszer átépitéséről tudósít: „Ezen orgonát teljesen átdolgozta és megnagyobbította Friedl Lipót orgona készítő Nagyváradról. 1892-ben. Martius 5-én adatott át.” A későbbi javításokról az orgona belsejében található

nélküli orgona ez alkalommal kapott pedálművet, a manuábillentyűzet teljes mélyoktávot a korábbi rövid oktáv helyett, és a Quint $2 \frac{2}{3}'$ helyére is ekkor került egy Principál $8'$ sípsor. A mai hangkép:⁵⁹

<i>manuál, C-c³, 49 hang</i>		<i>pedál, C-c, 13 hang (1892)</i>	
Principál	8' (1837: Quint $2 \frac{2}{3}'$)	Subbass	16'
Oktáv	4'	Oktáv bass	8'
Superoktáv	2'		
Kis nazát	1 $\frac{1}{3}'$ (1837: Quint $1 \frac{1}{3}'$)	tremoló, szélkieresztő,	
Mixtura 2x	2'+1 $\frac{1}{3}'$	pedálkopula	
Fedett	8'		
Nyitott fuvola	8'		
Nyitott fuvola	4'		

Friedl másik műve az *etédi református templom* 1881-ben készült orgonája.⁶⁰

A mester 1884-ben Johannes Kremer 1955 óta Köröstárkányban lévő orgonáján eszközölt módosításokat, és javította azt.⁶¹

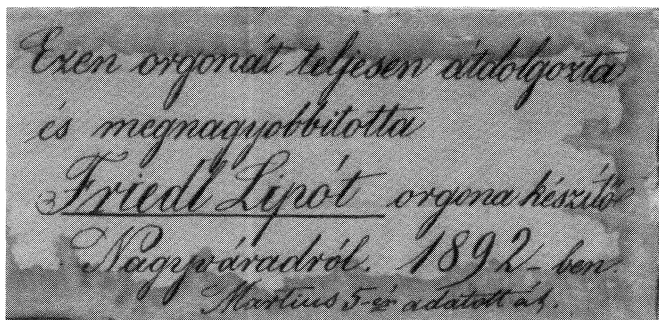
14. ábra.
A bihari református
templom orgonája.

feliratokból értesülhetünk: „Ezen orgonát hangolta és javította Mesnyi János orgonaépítő 1934. december 22-én Nagyváradról”, „Szabó Gy. László javította 1963. július 5-én, nagyváradi orgonaépítő mester.”

⁵⁹ A hangszer 2002-ben Molnár József újította fel. Ennek során holland adományként kapott sípsorokkal pótolta a hiányzó Oktáv $4'$, Quint $1 \frac{1}{3}'$ és Mixtura regisztereket.

⁶⁰ Dávid 1996. 72. Új hangszerei a mai Magyarország területén is találhatóak, így pl. a bagaméri ref. templomban (1893). Vö. *Magyarországi orgonafelmérés*, ld. 18. jegyz.

⁶¹ Szakács 2005. 35. Vö. 16. jegyz.

15. ábra. Friedl Lipót kéziratos cégjelzése a bihari református templom orgonáján.

Nagyvárad orgonaépítői a XX. században

A XIX. század végén erőteljesebben megváltozott az orgonák hangképe, a korzei igényeinek megfelelően megszorodtak a romantikus hangszínek. A kétmanuálos orgonák második manuálján többnyire 8'-as és esetleg 4'-as regisztereket találunk, melyek szerepe a közjátékok előadása, vagy az énekkar kísérése. E hangszeres kevésbé alkalmasak a barokk orgonairodalom műveinek előadására.

Az első világháború és annak következményei nem kímélték a nagyváradi orgonákat és orgonaépítőket sem. Az orgonasípok hadi célú rekvirálása szegényebbé tette a hangszeres hangját és üressé a homlokzatokat. Még ma is vannak vidékünkön orgonák, melyeknek homlokzati sípjait azóta sem pótolták. Sok hangszer tönkrement, mert az elszegényedett egyházközségek a javítási költségeket nem tudták fedezni. Az orgonakészítők egy része elvándorolt távoli vidékekre. A XX. századi orgonák sokszor nem tökéletes minőségűek, melynek mentségül nemcsak a két világháború okozta gazdasági körülmények szolgálhatnak, hanem a század második felében az a tény is, hogy a jó minőségű, külföldi anyagot nem lehetett beszerezni (bőrányag pneumatikus orgonákhoz, nyelv- és ónsípok, szerkezeti elemek).⁶² Nagyvárad templomaiban ebben az időben sok új orgona épült a régiek helyett, s ez utóbbiak további sorsa nem minden esetben ismeretes. Ilyen például a nagyváradi Szent László-templom kétmanuálos Kremer-orgonája,⁶³ vagy Komornyiknak a kapucinus templomba készített kétmanuálos, pedálos hangszeres, melyet Rieger Ottó (Budapest) opus 1571-es, egymanuálos, pedálos pneumatikus orgonája váltott fel.⁶⁴

⁶² Ezek a megállapítások általánosan, gyakorlatilag az egész szovjet megszállási övezetre érvényesek, nemcsak a váradi orgonaépítők készítették így hangszeresüket.

⁶³ Ld. 19–20. jegyz.

⁶⁴ A templom jelenlegi kántorának, Dallós Mónikának közlése szerint édesapja, Dallós Sándor (1902. okt. 11. – 2004) úgy emlékezett, hogy fiatal korában az orgona egy szép hangú, kétmanuálos, pedálos hangszer volt.

Ország Antal (Kecskemét, 1852. dec. 4. – Nagyvárad, 1922. nov. 25)

1895-ben valószínűleg bátyjával, Ország Sándorral részt vett a Szent László-templomba készített orgona felépítésében. Ezután feltehetőleg Nagyváradon és környékén javított orgonákat, és a további munkalehetőségek reménye vezette arra, hogy Váradon letelepedjen és műhelyt rendezzen be 1898-ban.⁶⁵ Műhelyét a Fő utca 51/15. szám alatt nyitotta meg. Itt dolgozott haláláig, 1922-ig.⁶⁶ (16. ábra) Agglegény volt, gyermektelenül halt meg, műhelyének berendezését örökösitől Szeidl Ferenc vásárolta meg.

Ő az első nagyváradi orgonaépítő, aki nem a hagyományos csúszkaladás orgonákat építette. Hangszerei kúpszelepes szelládával és mechanikus, illetve pneumatikus traktúrával készültek. Orgonaszekrényeinek homlokzatai különfélék. Míg például a váradolaszi r. k. és élesdi ref. templomok orgonáinak homlokzatai igen díszesek, a többi kisebb orgonánál egyszerű homlokzatokat találunk, hagyományosan három-négy félköríves sípmezőre osztva, sok síppal. Hegyközkovácsiban az orgona két szekrényből áll, 3–3 egyforma félköríves sípmezővel. A nagyváradi evangélikus és a mezőtelegdi ref. templom orgonáinak szekrényei is egyedi tervezésűek, nem tipikus Ország Antal-homlokzatok.⁶⁷

A mester egyik legnagyobb orgonája kúpládákkal, mechanikus játszó- és pneumatikus regisztertraktúrával a *váradolaszi r. k. templomban* található. (17. ábra) Hangképe a következő:

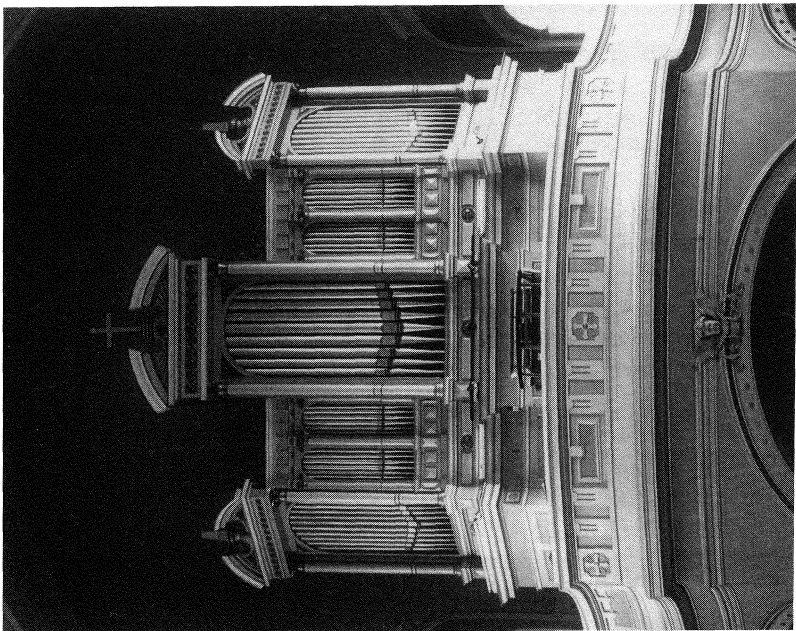
<i>főmű, C-g³, 56 hang</i>		<i>redőnymű, C-g³, 56 hang</i>	
Principál	8'	Hegedű pr.	8'
Principál	4'	Flauta dolce	4'
Superoktáv	2'	Aeolin	8'
Bourdon	16'	Vox celestis	8'
Mixtura 5x	4'	Csőfuvola	4'
Zergekürt	8'	Harmonia aeth. 4x	2 2/3'
Flute harm.	8'		
Gamba	8'	<i>pedál, C-d¹, 27 hang</i>	
Travera	4'	Subbass	16'
Bariton fuvola	8'	Violonbass	16'
		Oktáv bass	8'
		Cello	8'

segédregiszterek, kopulák,
redőny, henger

⁶⁵ MKL, X. 214. és Solymosi—Czár 2005. 184.

⁶⁶ Szabó Gy. László hagyatékában, egy korabeli folyóirat kitépett (dátum nélküli) lapján található —az Angster- és a Rieger-orgonagyár reklámjai mellett— Ország hirdetése, melyen szerepel a műhely címe is. (A lap alján olvasható a nyomda neve: „Debreceen sz. kir. Város könyvnyomda-vállalata”.)

⁶⁷ Vö. 69. jegyz.

16. ábra (balra). Országh Antal hirdetése.

17. ábra (fenn). Országh Antal orgonája
a váradoszlasi r. k. templomban.

ORGONA !!

Nagyváradon, fő-utca 51/5b.

UJ ORGONÁKAT

készíték a legújabb pneumatikus esőrendszer szerint, gólos-ládával. Biztos működéséért még a **legnedvesebb templomban** is kezeskedem.

ORGONÁIM az elképezhető könnyedségű játszás-móddal birnak és mindamellett az egyes sipok a leggyorsabb játszás mellett is **precízen** azonnal megszólalnak.

Elváltak továbbá

r é g i o r g o n á k a t
átalakítás, javítás és hangolás a legjutányosabb árban.

ORSZÁGH ANTAL

orgona készítő.

Országgh sok templomba épített kis egymanuálos, pedálos orgonákat. Ilyen az élesdi ref. templom orgonája is 1907-ből. (18. ábra) Az orgona homlokzata szimmetrikus sípelrendezéssel (7+5+7+5+7) öt mezőre osztott. Hangképe a következő:⁶⁸

manuál, C-f³

Principál	8'
Oktáv	4'
Mixtura 3×	2'
Bourdon	8'
Salicional	8'
Fuvola	4'

pedál, C-d1

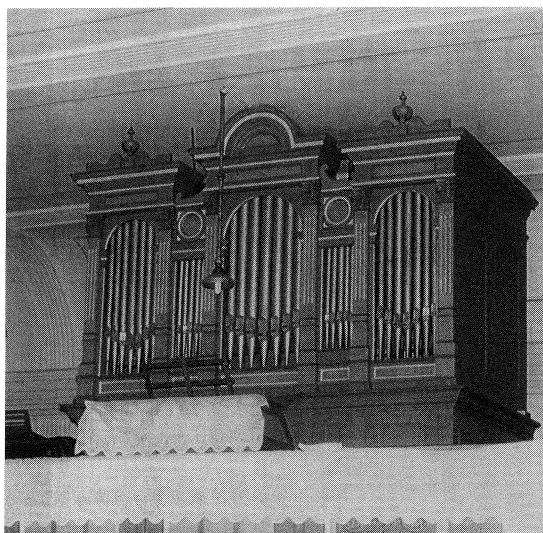
Subbass	16'
Cello	8'

segédregiszterek: Piano, Mezzoforte, Teljes mű, Kiváltó, Manuál szuperoktáv-kapcsoló, Pedál–Manuál kapcsoló

Országgh Antal hangszereiről, azok elterjedéséről a közelmúltig nem sokat tudtunk. Az utóbbi években került napvilágra, hogy új orgonái szép számban elsősorban az Alföld keleti peremének településeire jutottak el.⁶⁹

⁶⁸ A szerző felmérése, 2005.

⁶⁹ Más ismert munkái: *Mezőtelki, ref.*, 1899?, felszentelve 1901-ben (a szerző felmérései, 1986, 2004); *Nagyvárad, orsolyiták Szent Anna-temploma*, 1900 (a szerző felmérése, 1985); *Budapest, karmelita templom*, 1901, 2 manuál (MKL, X. 214); *Kondoros r. k.*, 1901, 1927-ben az Angster-cég átépítette, (MKL, VII. 153); *Orosháza, [r. k.?,]*, 1902, 1949-ben Marcell Endre a budapesti, külső-kőbányai Szent Család Lelkészség templomába telepítette át (MKL, VII. 576); *Visk, r. k.*, 1902 (Enyedi Pál – Sirák Péter: *Kárpátalja orgonajegyzéke* Budapest 1991. Kézirat, MTA-ZTI, Zenetörténeti Múzeum); *Nagysármás, ref.*, 1903 (Dávid 1996. 201); *Békés, r. k.*, 1904 (MKL, I. 600); *Gyula, Szentháromság-kápolna*, 1905 (MKL, IV. 399); *Báránd, r. k.*, 1905 k. (MKL, I. 699); *Pele, ref.*, 1908 (Enyedi 2004. 29); *Pelekeszi ref.*, 1908 (Dávid 1996. 201); *Sarkad, r. k.*, 1909 (MKL, X. 214); *Mezőtelegd, ref.*, 1912 (a szerző felmérése, 1985); *Hegyközkovácsi ref.*, 1915 (a szerző felmérése, 2000), továbbá *Nagyvárad, ev. templom*. Ez utóbbi hangszerről írja Materny 1927. 3.: „[...] midőn templomunkat Isten segedelmével 1903-ban megépítettük, új orgonát is állítottunk abba, Országgh Antal helybeli orgonaépítő által, 3600 korona összeggel. Az orgonaszekrény Jánosházy miniszteri mérnök tervei szerint készült. [...] egy manuálos játszósztalú, 10 változatú és igen kellemes, lágy hangolású orgona volt ez, mintául a helybeli székesegyház kis oldalorgonája szolgált.”

18. ábra. Országgh Antal orgonája az élesdi református templomban.

Végh Imre (Bihardiószeg, 1885. február 19. – Bihardiószeg, 1949)⁷⁰

Nagyváradon tanulta ki az asztalos mesterséget, majd beállt Országh Antalhoz, ahol az orgonaépítő szakmát sajátította el. Később Pécsen, az Angster-orgonagyárban kapott alkalmazást. Így részt vett a budapesti Szent István-bazilika orgonájának felállításánál is (1905). Budapesten asztalos cégeknél fejlesztette tovább tudását, és 1909-ben mint kiváló bútortervező tért haza Bihardiószegre. (19. ábra) Itt a továbbiakban már csak bútorkészítőként dolgozott.⁷¹ Ő készítette el a diószegi baptista egyház orgonáját is.⁷²

19. ábra. Végh Imre bútorasztalos és orgonaépítő.

Szeidl Ferenc (Szilsárkány, 1882 – Marosvásárhely, 1949. május 6)⁷³

Sopron megyei származású orgonaépítő, a Rieger-orgonagyárban sajátította el a szakmát,⁷⁴ s 1913-ban a cég egyik munkavezetőjeként részt vett Marosvásárhelyen a Kultúrpalota orgonájának szerelésénél.⁷⁵ Az első világháború után költözött Nagyváradra, Országh halála után, 1922-ben megvette annak műhelyberendezését.⁷⁶ Néhány új orgonájának játszóasztal-felirata arról tanúskodik, hogy műhelye Nagyváradon a Rákóczi út 41. szám alatt volt.⁷⁷

⁷⁰ Emlékkönyv 1937. 683.

⁷¹ Az orgonaépítés szeretetét azonban továbbra is őrizte. Így, amikor 1924-ben Bihardiószegen a temesvári Wegenstein-cég javította az orgonát, ő vállalta a kiküldött mesterek ellátását, amint erről az orgona játszóasztalának fedelén található írás is tanúskodik: „A hiányzó homlokzati ónsípkat cinklemezből készült sípokkal pótolták, és az orgonát megjavították. Ezt a munkátot Wegenstein Lipót és fiai temesvári orgonaépítő cége végezte el Antal Gyula és Kaufmann Mihály orgona javító-szerelők által. A munkátat 27.500 lejbe került, Kertész Nagy Gábor és neje Bojtor Julianna saját költségén adományozta az egyháznak. A munkátat ideje alatt Végh Imre asztalos adta az ellátást.”

⁷² Szilágyi Aladár bihariószegi származású nagyváradi újságíró közlése nyomán. (Apjának nevelőapja volt Végh Imre.) Az orgonát Végh feltehetően Országh Antal műhelyében építette, valószínűleg mechanikus kúpladás szerkezettel. A hangszeret Szabó Gy. László 1946–47-ben pneumatikus trakturájúra építette át.

⁷³ „Szeidl Franciscus r. k., constructor organorum, maritus Juliae Cseh helv., született: Szilsárkány, munkahely, lakcím: Kultúrpalota, megh. 1949. május 6., temette Adalbertus Jaross parochus, r. k. temető, 1949. május 8.” Marosvásárhely, Keresztelő Szent János-plébániatemplom, Matricula Defunctorum, tom. XIV., pag. 37., nr. 41. Bakos László kántor szíves közlése.

⁷⁴ „A sopronmegyei Szeidl, ki 20 évig volt a budapesti Rieger cég intonáló mestere.” Materny 1927. 21.

⁷⁵ „Szeidl Ferenc már 1913-ban Marosvásárhelyen dolgozik a szerelésnél, a Rieger-cég egyik munkavezetője. [...] Ausztriában tanulja a szakmát, a tízes években Riegerék pesti üzemvezetője.” Marosi 1977. 3.

⁷⁶ Marosi 1977. 3.

⁷⁷ A nagyváradi evangélikus és a kelementelkei ref. templom orgonájának játszóasztalán olvasható Szeidl cégjelzése: „Szeidl Ferenc – Nagyvárad, B-dul regele Ferdinand (Rákóczi út) 41.”

1931-ig élt itt, majd átköltözött Marosvásárhelyre. Segédjei Váradon Spitzkopf Sándor és Mesnyi János voltak, az utóbbi követte Marosvásárhelyre.

Legnagyobb váradai hangszere az evangélikus templomban található, itt 1926–27-ben átépítette és bővítette Ország Antal 1903-ban készült orgonáját.⁷⁸ (20. ábra) A kúpládás, pneumatikus hangszer diszpozíciója a következő:

<i>I. manuál, C–f³</i>		<i>II. manuál, C–f³</i>	
Principál	8'	Hegedűprincipál	8'
Bourdon	8'	Flauta harm.	8'
Gamba	8'	Aeolin	8'
Salicional	8'	Vox celestis	8'
Flauta traversa	4'	Dolce	4'
Oktáv	4'	Piccolo	2'
Mixtura 3x	2 2/3'	Harmonia aeth. 3x	2 2/3'
Oboa	8'	Vox humana	8'
<i>pedál, C–d¹</i>			
		Subbass	16'
		Födöttbass	8'
		Cello	8'

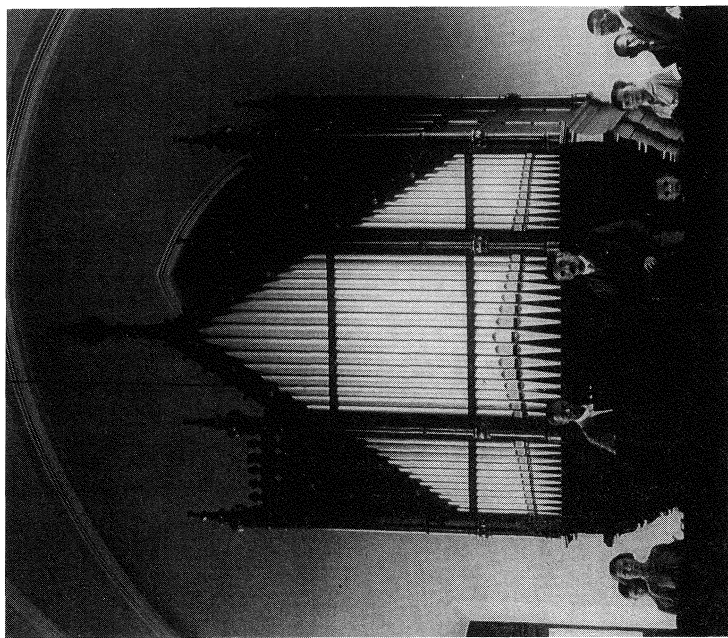
Szeidl Ferenc nagyváradi munkássága idején építette át az érkeserűi ref. templom orgonáját (1926).⁷⁹ A kelementelkei református templomba 1928-ban készített új orgonát. Az orgona hangképe:⁸⁰

<i>manuál, C–f³</i>		<i>pedál, C–d¹</i>	
Principál	8'	Subbass	16'
Oktáv	4'		
Födött	8'		
Gamba	4'		

⁷⁸ „[...] két orgonaépítőt kért fel az egyház ajánlattételre, a temesvári Wegenstein s a helybeli Szeidl Ferenc céget. A két ajánlat Laszczik Ernő képezdei zetanárral lett elbíráltatva, mely bírálat alapján az egyház Szeidl Ferencsel köti meg 1926. július 16-án a szerződést 225.000 lei összeggel, a régi orgona megfelelő alkatrészeinek behasználása mellett. Ez orgona játszóasztala két manuális, redőnyszerűes, pneumatikus, 17 solo s 10 mellékváltozatúnak tervezetett, e tervezethez aztán a Nőegylet egy külön változatot, a vox humanát rendelt Weikersheimből (Württemberg- Németország) s az orgonaépítő a Piccolo változatot ajánlotta fel, úgy hogy így az orgona 19 solo és 10 mellékváltozatú lett.” Materny 1927. 4.

⁷⁹ A játszóasztalon olvasható írás szerint „átalakította Szeidl Ferencz, orgona építő, Nagyvárad.” A hangszert 2004-ben a szerző újította fel.

⁸⁰ A szerző a 2006-ban készült felmérés során megállapította, hogy egy teljesen új pneumatikus orgona készült 1928-ban, kúpszállada-rendszerű, pneumatikus szélbeeresztős traktúrával, új játszóasztallal. Feltehetőleg csak az orgonaszekrény maradt meg a régeből, hátrafelé bővítve.

20. ábra (fenn). A nagyváradi evangélikus templom orgonája
1927-ben. A játszószíjal mellett jobbra Szeidl Ferenc,
a hangszer átépítője áll.

21. ábra (jobbra). Mesnyi János orgonaépítő.

Nagyváradai tevékenysége idejéből még ismert a radnóti ref. templom (1925)⁸¹ és a nagymajtényi r. k. templom orgonája (1925).⁸²

Marosvásárhelyen a Kultúrpalota orgonájának karbantartója volt.⁸³ Tevékenysége egészen Székelyföldre terjedt, új orgonákat készített, homlokzati sípokat pótolta, sok hangszert javított.

Szeidl gyermektelenül halt meg. Szerszámain, a műhely berendezési tárgyait Mesnyi János örökölte.

Mesnyi János (Nagyvárad, 1911. december 13. – Marosvásárhely, 1990. február 10)⁸⁴

Mesnyi 1926-ban Szeidl mellett volt inas,⁸⁵ a székesegyház orgonájának javításánál már mint kisegítő dolgozott. 1930-ban Szeidl Ferenc felszabadította, így annak segédje lett, vele együtt költözött át Marosvásárhelyre.⁸⁶ (21. ábra) Később is hazajárt Nagyváradra és környékére, ahol orgonákat javított és hangolt.⁸⁷ Sok orgonába készített új homlokzati sípokat az első világháborúban rekviráltak helyére. Később néhány évet dolgozott a Rieger-orgonagyár pesti telepén, ahol „sípmeister” volt.⁸⁸ Műhelye haláláig az unitárius egyház épületében bérelt helyiségben volt. Marosvásárhelyt Szeidl Ferenc sírjába temették el.

Jurászik Mátyás (1905–1975)

A Pest megyei Dabason született. (22. ábra) Eredeti szakmája asztalos volt, Budapesten kitanulta a zongorajavítást és -hangolást, később pedig a harmóniumkészítést. Szegeden képezte tovább magát mint orgonajavító és hangoló. 1932–1941 között Kecskeméten működött, hangszerjavító kisiparos volt (többek között a Nagytemplom orgonájának állandó karbantartója), harmóniumokat is készített. 1936-ban a Budapesti Nemzetközi Vásáron elismerő oklevelet kapott harmóniumaiért az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumtól.

⁸¹ Dávid 1996. 121.

⁸² Enyedi 2004. 111.

⁸³ „Nehéz évek ezek, a kezdődő gazdasági válság legelőbb a kisegizisztenciát teszi tönkre, talán ez az oka, hogy Szeidl lejön Vásárhelyre. Az ajánlat előnyös, városházi fix alkalmazás, szolgálati lakás a [Kultúr]palotában, műhely. 31-ben már a város, jobban mondván, az orgona szolgálatában áll. És marad haláláig, 1949-ig.” Marosi 1977. 3.

⁸⁴ Unitárius Egyház, Marosvásárhelyi Egyházközség, Halotti Anyakönyv, 49. lap (sorszám nélkül): „Mesnyi János, meghalt: 1990. február 10., eltemették: február 14., mestersége: orgonaépítő mester, lakcíme: Marosvásárhely, Fő tér 56. szám, halál oka: szívelégtelenség, temette: Kolcsár Sándor”. Az adatokat Molnár Tünde orgonaművésznek köszönjük.

⁸⁵ „Mesnyi János Nagyváradon született, az apja kőműves volt, a család nagy, hét gyermek. 15 éves még nincs, már kifutó a Minerva nyomáiban. Hamarosan Szeidl mellett inas, »teljes ellátással« [...] 1926-ban kezd tanulni a szakmát [...]” Marosi 1977. 3.

⁸⁶ Marosi 1977. 3.

⁸⁷ Erről tanúskodik egy írás a bihari református templom orgonájában: „az orgonát javította Mesnyi János orgonakészítő 1934-ben XII.”

⁸⁸ Marosi 1977. 3.

Jurászik Mátvás

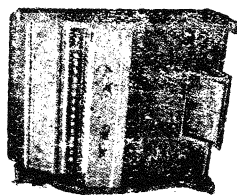
hangszerkészítő üzeme

ZONGORA és HARMONIUM SZALÓNJA
NAGVÁRAD

Bulv. REGELE FERDINAND (volt RÁKOCZI-ut) 7.
TELEFON : 21-21

Csakis elsőrangú, szolid kivitelű **harmoniumokat** gyárt. — Vállal ezenkívül: orgonák, harmoniumok és zongorák javítását, hangolását és tisztítását.

Harmoniumok, orgonák és zongorák évi karbantartását előnyös feltételek mellett vállalom.

Előnyös

csere - vétel,
eladás!

Kérjen ajánlatot!

22. ábra (fenn). Jurászik Mátvás harmoniumkészítő.

23. ábra (jobbra). Jurászik Mátvás harmoniumkészítő hirdetése.

A II. bécsi döntést követően, 1941 novemberében költözött a Magyarországhoz visszacsatolt Nagyváradra, ahol ugyancsak kiváltotta a hangszerjavítói iparendedélyt. Első műhelye a Sas-palotában volt, a következők pedig a Rákóczi út 7. és 16. szám alatt (az Apolló-palota mellett). Fő szakterülete a zongora és a harmónium volt, az utóbbiak gyártásra rendezkedett be. (23. ábra) Két-három alkalmazottat tartott; végig vele dolgozott Balogh András. Zongorahangolója volt a nagyvárad zeneiskolának, a várad és félixfürdői Étermi és Szállodai Vállalatoknak.⁸⁹ Javítási és hangolási munkákat végzett *Érsemjén* református templomában (1958),⁹⁰ valamint a nagyvárad *róm. kat. székesegyház*, továbbá *Orsolya*, *Biharszentjános*, *Paptamási*, *Székelyhíd*, *Tenke* templomainak orgonáin.⁹¹ Halála évéig tevékenyen dolgozott. Jó minőségű harmóniumai ma is sokhelyütt megtalálhatóak.

Szabó Gy. László (Bihardiószeg, 1908. október 25. – Nagyvárad, 1985. július 5)

Tehetősebb földműves család gyermekeként született. (24. ábra) Már gyermekkorában szerette a zenét. Orgonán játszott, és érdekelték a hangszer belső alkatrészei is. 16 évesen inasnak állt, kitanulta az asztalosmesterséget Diószegen, 1926-ban segédként szabadult. 1934-ben készítette el első orgonáját a *köröstárkányi baptista templom* számára. A mechanikus orgona alkatrészeit, sípjait az elsőtől az utolsóig mind ő gyártotta le műhelyében. 1940-ben beállt Üveges Zoltán debreceni orgona- és harmóniumkészítő mesterhez. Hogy tudását gyarapítsa, még ez évben Pécsre szegődött az Angster-orgonagyárba. Itt a cég új hangszerreinek helyszíni felállításához kiküldött szerelők csoportjában dolgozott. Gyermekkori vágya teljesült, amikor 1943 nyarán megkapta az orgonaépítő-oklevelet. Kiváló zenei hallása volt, jól játszott és rögtönzött az orgonán.

1943-ben letelepedett és házat vett Nagyváradon, ahol kiváltotta az orgonaépítői iparendedélyt. Mivel Pécsen, az Angster gyárban akkoriban főként pneumatikus orgonák készültek, önálló várad orgonaépítőként is ezt az ideált követte élete végéig. Kiváló szakértője, mestere volt a pneumatikus orgonáknak. Élete során 25 új orgonát épített (az utolsó nyolcat *Crișan Györggyel* együtt), melyek közül kiemelkedik 5–7 nagyobb orgona.⁹² Ezenkívül számtalan mechanikus, pneumatikus orgonát javított a Partiumban, Erdély-szerte és a Csángóföldön, Moldvában is. Az erdélyi egyházak szegénysége és az akkori

⁸⁹ Életrajzát Magyarországon lakó fia, Járai György közlése alapján állítottuk össze.

⁹⁰ Beírás az orgonában. A szerző felmérése, 2003.

⁹¹ Járai György közlése alapján.

⁹² Új orgonái: *Köröstárkány*, baptista, 1934, *Szilágyballa*, baptista, 1935, *Soltvadkert*, baptista, 1944, *Kémer*, baptista, 1945, *Kürtös*, baptista, 1946, *Nagyvárad*, román baptista, 1947, *Óvári*, ref., 1951, *Szilágynagyfalu*, baptista, 1952, *Magyargéres*, ref., 1952, *Félegyháza*, baptista, 1957, *Nyúved*, ref., 1958, *Nagyvárad*, magyar baptista, 1959, *Aranyosgyéres*, ref., 1960, *Avasújoáros*, ref., 1962, *Új-Moldova*, román baptista, 1967, *Fazekasvarsánd*, evangélikus, 1969, *Krszna*, baptista, 1970, *Petek*, ref., 1971, *Száгна* (Sagna), r. k. 1973, *Rotunda*, r. k., 1975, *Acélfalva* (Oteleni), r. k., 1976, *Dolsesti* (Doljești), r. k., 1978, *Arad*, román baptista, 1979, *Nagyvárad*, román baptista, 1979, *Barót*, baptista, 1980.

Szabó Gy. László

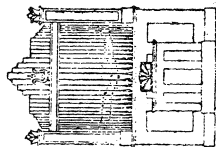
tervter

vizsgázott

műorgona építő
mester

KÉSZÍT ÚJ, MODERN ORGONÁT
ÉS HARMONIUMOT

VALLAL JAVÍTÁST, HANGOLÁST
ÉS TISZTÍTÁST

Oradea-Nagyvárad, Dózsa György-u. 78

24. ábra (fenn). Szabó Gy. László orgonaépítő.

25. ábra (jobbra). Szabó Gy. László orgonaépítő hirdetése.

körülmények miatt kevés új orgona épülhetett, azonban volt kereslet az olcsóbb harmóniumok iránt. Ez igény kielégítésére berendezkedett harmóniumok gyártására is, ezekből 60–70 darabot készített. (25. ábra)

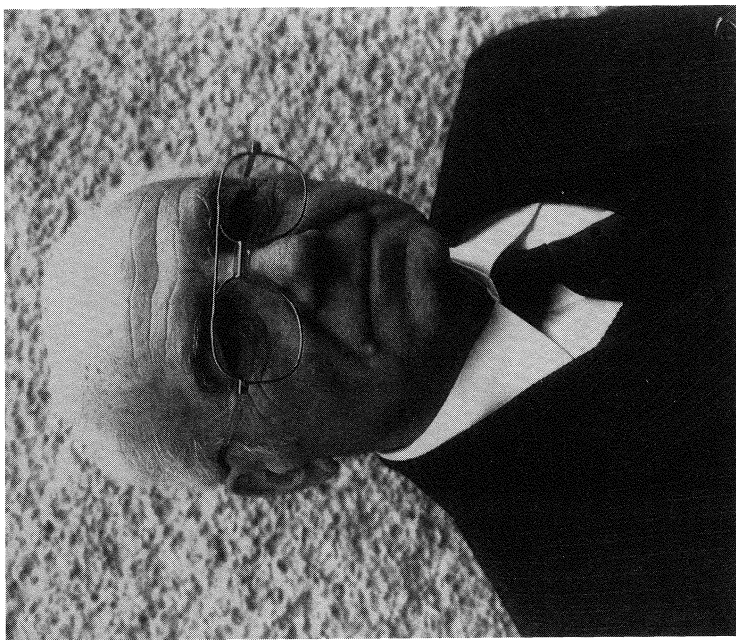
Nagyobb munkái között találjuk a nagyváradi baptista egyház (1959) és az avasújárósi református egyház (1958) kétmanuálos orgonáit. A váradoszai református templomban található kétmanuálos-pedálos orgonája a legnagyobb hangszer, ez 1955-ben készült el. (26. ábra) Az orgona szekrényét Szabó Károly tervei alapján Oláh Imre asztalosmester készítette. Hangképe:

<i>I. manuál, C–f³</i>		<i>II. manuál, C–f³</i>		<i>pedál, C–f¹</i>	
Bourdon	16'	Bourdon	16'	Subbass	16'
Principal	8'	Hegedűprincipál	8'	Apertabass	16'
Bourdon	8'	Quintatön	8'	Flautabass	8'
Nyitott fuvola	8'	Aeolin	8'	Oktávbas	8'
Gamba	8'	Vox celeste	8'	Cello	8'
Salicional	8'	Fugara	4'	<i>Trombita</i>	8'
Oktáv	4'	Fuvola	4'		
Quint	2 2/3'	Piccolo	2'	segédregiszterek, kopu-	
Fuvola	4'	Pásztorsíp	1'	lák, redőny, henger és	
Oktáv	2'			szabadon preparálható	
Piccolo	2'			kombinációk	
Mixtura 5x	2 2/3'				

26. ábra Szabó Gy. László orgonája a váradoszai református templomban.

1970-ben, segítség nélkül maradván, maga mellé vette Crişan Györgyöt, akit bevezetett a mesterség titkaiba. Súlyos betegen, élete utolsó napjáig dolgozott, sokszor már csak irányítva a munkát.

27. ábra (fenn). Crisan György orgonaépítő.

28. ábra (jobbra). Molnár József orgonaépítő.

Gheorghe Crișan (sz. Szentleányfalva, 1931. május 30)

Crișan 1950-ben Aradon, Berghammer Ervin zongorahangolónál a zongorahangolást tanulta ki. (27. ábra) 1970-ben Nagyváradra költözött, s Szabó Gy. Lászlónál vált orgonaépítővé. Harminc év alatt előbb a mesterrel és annak unokájával, Molnár Józseffel, majd önállóan az egész ország területén javított, bővített, átépített és épített orgonákat. Harmónium-készítéssel és -javítással is foglalkozott, 20–25 új harmóniumot gyártott.

Nagyobb munkái közé tartoznak a *szilágysomlyói* (1984), a *buteai* (Csángóföld, 1983), valamint a *bukaresti Popești-Leordeni-negyedbeli* (1984–1985) rómkat. templomok kétmanuális orgonái.⁹³

Utolsó kiemelkedő munkája G. Weiss (Zellingen am Main) Németországból beszerzett orgonájának felépítése a *temesvári fratélliai-negyedbeli* római katolikus templomba 1995-ben.⁹⁴ A hangszer kétmanuális, pedálos, 16 regiszterrel, elektro-pneumatikus traktúrával.

Crișan jelenleg nyugdíjas, s mivelhogy ő az egyedüli vizsgázott zongorahangoló Váradon (szerkezeti javítást is vállal), ő a zenei intézmények zongoráinak karbantartója.⁹⁵

Molnár József (sz. Nagyvárad, 1955. június 5)

A nagybányai művészeti iskola képzőművészeti szakát 1974-ben, a Kolozsvári Műépítészeti Egyetemet 1979-ben végezte el. (28. ábra) Anyai nagyapja, Szabó Gy. László orgonaépítő mellett a nyári iskolai szünidők alatt már 12 évesen segédkezett, 1981 után pedig teljes munkaidőben orgonaépítőként dolgozott. Részt vett új orgonák építésénél, átépítéseknél és bővítéseknél is. 1984-től önálló orgonaépítő kisiparos. 1992-ben Németországban (Grünwald / München), I. Hubertus von Kerssenbrock orgonaépítőnél tanulmányozta műemlékorgonák restaurálását. 1994-ben Budapesten részt vett a Kristian Wegscheider (Drezda) és Klaus Gernhardt (Lipcse) orgonarestaurátorok vezette kurzuson, továbbá az 1997-es, hasonló témájú soproni rendezvényen.⁹⁶ 2000-ben Nagyszébenben egyik alapítója volt a Romániai (erdélyi) Orgonaépítők Egyesületének (AOR).

⁹³ Továbbá új orgonát készített *Visantea-Livezi*, r. k. templomába (1988, egymanuális orgona), a *nagyváradai r. k. vártemplomban* felújítva felállította Samuel J. Maetz 1801-ben *Mardosra* készült egymanuális hangszerét (1993), s a *nagyváradai Szent Mária-templomba* felépített egy Angliából kapott kétmanuális, pedálos, mechanikus csúszkaládás orgonát. Javította és ventillátorral ellátta *Paptamási, Pályi, Hegyközújlak, Hegyközszentmiklós, Siter* református templomok orgonáit. Sokat dolgozott Csángóföldön, javította *Kelgyest* (Pildești), *Barticest* (Barticești), *Bírófalva* (Gherăești), *Frumoasa* (Frumoasa), *Izvoarele, Jászvásár* (Iași, Rieger-orgona) római katolikus templomok hangszerait.

⁹⁴ Diósi Dávid (szerk.): *Cantate Domino*. [Gyulafehérvár] 1996. 51.

⁹⁵ Ezek a következők: állami zeneiskola, az állami egyetem zenei részlege, a Francis Hubic Művészeti Iskola, a Partiumi Keresztyén Egyetem, a Baptista Emmanuel Egyetem.

⁹⁶ A „Műemlékorgonák konzerválásának és restaurálásának gyakorlati problémái” szemináriumot a Magyar Egyházzenei Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum rendezte 1994. okt. 13–15. között, a „Hangszertörténet és restaurálás, anyagismeret” kurzusra a Soproni Régi Zenei Napok keretében 1997 júniusában került sor. A szerk.

Nagyapja halála után (1985) Erdélyben több orgonát javított, és két új, hat-regiszteres orgonát épített (Tasnádszántó 1985, Bálványosváralja 1990). Nagyobb orgonajavítási munkákat végzett a *nagyváradai premontrei* (1987) és a *váradolaszi református templomban* (1992). Műemléki értékű hangszereket újítt fel 1994-ben a *kolozsvári Református Theologiai Intézetben* (Heinrich Maywald, 1842), 1998-ban a *kolozsmonostori Kálvária-templomban* (Samuel Maetz, 1792),⁹⁷ majd a *székelyhádi, bihari és érkeserői* (Vass István, 1877) *református templomokban*, a *tasnádi r. k. templomban* (Angster 1887),⁹⁸ valamint a *marosvásárhelyi róm. kat. plébániatemplomban* (Ludwig Mooser, 1869). Felújította, majd a marosvásárhelyi ref. Vártemplom karzatára felépítette F. Klassmeier 1899-ben készült csúszkaládás, mechanikus traktúrájú orgonáját. Az *avasújoárosi ref. egyházközség* új temploma számára újjáépítette, kibővítette és új homlokzattal látta el Szabó Gy. László orgonáját.⁹⁹ (29. ábra)

29. ábra. Szabó Gy. László orgonája az avasújoárosi ref. templomban Molnár József átépítése után.

⁹⁷ Az orgona leírását ld. *Magyar Egyházzene V* (1997/1998) 295sk., 322sk.

⁹⁸ Az új homlokzati ónsípkat a Pécsi Orgonaépítő Manufaktúra készítette 2004-ben.

⁹⁹ A hiányzó 8'-as nyelvsípsor pótlására az avasújoárosi ref. egyház a szebeni ev. egyháztól egy használt sípsort vásárolt.

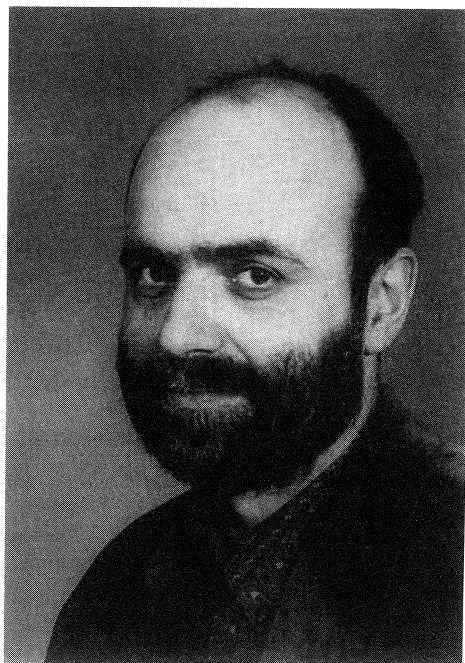
A hangszer mai diszpozíciója:

<i>I. manuál, C-f³</i>		<i>II. manuál, C-f³</i> (redőnyben)		<i>pedál, C-f¹</i>	
Bourdon	16'	Hegedűprincipál	8'	Subbass	16'
Principál	8'	Quintatön	8'	Cello	8'
Fedett	8'	Aeolin	8'		
Fuvola	8'	Vox celestis	8'		
Gamba	8'	Fugara	4'	segédregiszterek, kopulák,	
Salicionál	8'	Oktáv	4'	redőny, henger és szabadon	
Oktáv	4'			preparálható kombinációk	
Csöves fuvola	2'				
Mixtura 3x	2 2/3'				
<i>Krummhorn</i>	8'				

Molnár Csaba (sz. Misztótfalu, 1959. szeptember 7.)

Molnár Csaba orgonaépítő Szabó Gy. László unokája. (30. ábra) 1989-ben telepedett le Nagyváradon, ahol együtt dolgozott testvérével, Molnár Józseffel. Részt vett sok vidéki javításnál, valamint a *váradolaszi református templom* (1992) és a *kolozsvári Református Theológiai Intézet* (Heinrich Maywald, 1842) orgonáinak felújításánál.

Szakmai ismereteit évenként 3–5 hónapos külföldi tartózkodásai során gyarapította; 1992-ben Németországban (Kerssenbrock-orgonaműhely), 1993-ban Hollandiában (Flentrop-orgonagyár), végül 1994-ben, 1995-ben és 1996-ban Svájcban (Mathis-orgonagyár) járt. 1996-ban költözött Kolozsvárra, ahol folytatta mesterségét. 1998 óta Magyarországon él.

30. ábra. Molnár Csaba orgonaépítő.

Irodalom

- Balogh 1982 Balogh Jolán: *Varadinum — Várad vára* (Művészettörténeti füzetek 13/2). Budapest 1982.
- Bíró 1932 Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest 1932.
- Bunyitay 1883–1884 Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I–III. Nagyvárad 1883–1884.
- Csernák 1997 Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1660–1885*. Nagyvárad 1997.
- Dávid 1996 Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár—Budapest 1996.
- Dávid 2001 Dávid István: *Erdély XVIII. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban*. DLA értekezés, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, egyházzene tanszak. Budapest 2001.
- Dávid 2003 Dávid István: „Konklúziók Erdély XVIII. századi orgonaépítészetének vizsgálatából”, in Dobszay László, Papp Ágnes (szerk.): *Socia exultatione*. Budapest 2003. 291–304.
- Emlékkönyv 1937 Fehér Dezső (szerk.): *Biharmegye–Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*. Nagyvárad 1933–1937.
- Emlékkönyv 2005 Veres Kovács Attila (szerk.): *Emlékkönyv a nagyváradai olasz orgona építésének 50. évfordulójára*. Nagyvárad 2005.
- Enyedi 2004 Enyedi István: *Orgile istorice din județul Satu-Mare / Szatmár megye Műemlék Orgonái*. Satu Mare 2004.
- Fekete 1996 Fekete Csaba: „A Debreceni Oratórium első orgonája”, *Magyar Egyházzene* III (1995/1996) 463–466.
- Fekete 1999 Fekete Csaba: „Debrecen és az orgona — II.”, *Magyar Egyházzene* VI (1998/1999) 441–457.
- Harsányi 1938 Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938.
- K. Nagy K. Nagy Sándor: *Bihar-ország* II. h. n., é. n.
- Koszorús 2003 Koszorús Oszkár: „Orgonánkat Komornyk Benedek készítette”, *Orosházi Harangszó* X (2003) 4. szám, 11.
- Kristófi 2001 Kristófi János Zsigmond: „Levéltári adatok Nagyvárad XVIII. századi egyházzenei életéhez”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 279–286.
- Marosi 1977 Marosi Barna: „Az orgona feltámadása”, *A Hét* 1977. szeptember 23., 3.
- Materny 1927 Materny Imre: *Emlékfüzet a nagyváradai ágostai hitvallású evangélikus egyház új orgonájának felavatási ünnepélyéről*. Oradea–Nagyvárad 1927.

- Materny 1943 Materny Imre: *A nagyváradi Evangélikus Egyház női gyámintézetének története, 1904–1943*. Nagyvárad 1943.
- MKL Diós István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, I–X. (A–Pneu) köt. Budapest 1993–2005.
- Molnár 1885 Molnár János: [A bihardiószegi] *Ev. Ref. Egyház múltja és jelene, egyháztörténeti monográfia*. Nagyvárad 1885.
- Orth 1944 Orth Imre: „A mi orgonánk”, *Magyar Református Híradó* II. (XXII.) évf., 1944. január, 3.
- Pénzes 2003 Péntes Lajos: „Százötven éves a biharpüspöki orgona”, *Harangszó* XIV (2003) február, 4. szám, 3.
- Péter 1992 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad Római Katolikus templomai*. Nagyvárad 1992.
- Pusztainé 2001 Pusztainé Ravasz Ildikó: „Az orosházi evangélikus templom művészettörténeti elemzése – III.”, *Orosházi Harangszó*, VIII (2001) 3. szám, 7–8.
- Rajeczky 1988 Rajeczky Benjamin (szerk.): *Magyarország zenetörténete* I. Budapest 1988.
- Solymosi—Czár 2005 Solymosi Ferenc — Czár Attila: *Magyarország orgonái*. Kiskunhalas 2005.
- Szakács 2005 Szakács Zoltán: „A Köröstárkányi Református Egyházközség orgonájának története”, Veres Kovács Attila (szerk.): *Emlékkönyv a nagyváradi olasz orgona építésének 50. évfordulójára*. Nagyvárad 2005. 35–37.
- Szántó 1983–87 Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I–II–III. Budapest 1983–87.
- Szigeti 1977 Szigeti Kilián: „Az orgonaépítés története Magyarországon Budavár elestéig, 1541-ig”, in *Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékezetére*. Budapest 1977. 263–286.
- Szigeti 1980 Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Eger. Budapest 1980.
- Thurzó 1983 Thurzó Sándor: „Nagyváradi éneklőkanonokok 1199–1557”, in *Zenatudományi írások*. Bukarest 1983. 150–157.
- Török 2002 Török József: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete* (Legeza László, szerk.: Keresztény századok). Budapest 2002.
- Török 2004 Török József: *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete* (Legeza László, szerk.: Keresztény századok). Budapest 2004.